

CHARAKTEROLOGIA ÉS ARISTOTELESI METAFIZIKA

ÍRTA
SCHÜTZ ANTAL

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FEOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁ II. OSZTÁLYÁNAK 1927. ÉVI
ÁPRILIS HÓ 4-ÉN TARTOTT ÜLÉSBEN.

BUDAPEST, 1927
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

¹ Cf. H. Kern: Die Charakterologie des C. G. Cams in *Jahrbuch für Charakterologie* (herausg. v. E. Utitz) II. (1926) p. 45 kk.; C. G. Carus: Psyche. Ausgewählt und eingeleitet v. L. Klages. Jena, 1926.

² J. Bahnsen: Beiträge zur Charakterologie. 2 Bde, Leipzig, 1867.

³ E. Utitz: Charakterologie. Berlin, 1925, nem tekinthető annak.

⁴ A charakterologia teljes irodalmának közlését megkezdte W. Rink in: Zeitschrift für Menschenkunde II. (1926), Heft 2 ff.

1. A tipológiai irány. A charakterologiának minősítető legrégebbi kísérlet, Theophrastos Characteres-e,⁵ melyet La Bruyére-nek⁶ ismert műve népszerűsített, egyben annak az irálynak kezdeményezője, melyet tipológiainak lehet nevezni. Ez ismét több elágazást mutat: a) Az egyik ág a theophrastosi örökség szellemében igyekszik megrajzolni pL a fösvénynek, hiúnak, hatalmaskodónak, vagy modernebb kiadásban a tudósnak, hivatalnoknak, katonának lehetőleg plasztikus típusát, melyben többnyire erkölcsi jellegű vonás; és a tényleg létező embereket mint ezeknek a típusoknak distan¹ ciázott másait vagy keverékeit fogja föl. b) Tudományosabb programm szerint dolgoznak azok, akik nem egy-egy önkényesen fölvett vagy a népies jellemzés számára szembeötlő vonás szerint, hanem a lelki alkat tudományos megismeréséből merített rendszeres megfontolások szerint akár ják megalkotni a jellem-fajokat. Ennek az irálynak első képviselői Fr. Schleiermacher, A. Bain és Bahnsen,⁷ akik főként a fogékonyúság és aktivitás szempontjai szerint osztályoznak; nyomukban járnak a franciák: Th. Ribot, A. Fouillé⁸ I. Malapert, Ch. Bibéry, A. Paulhan, akik abban is meggyeznek, hogy a jellemet többnyire megkülönböztetik a temperamentumtól, c) A tipologusoknak egy harmadik csoportját főként német pszichiáterek alkotják, kik elődeiknek többnyire tapasztalati pszichológián nőtt tipológiáját szeretik ellentétpárokba állítani; aminők pl. Jung extra- és introvertált típusa, Kretschmer cyklothym és schizothym típusa. Ezt a csoportot az is jellemzi, hogy típusait a rendellenes és a beteg lelki élettel hozza kapcsolatba, sőt a temperamentumok ősi tanának egészen új tartalmat és jelentőséget adva, a jellemet a testalkattal (Kretschmer) vagy biológiai konstitúcióval (Ewald) vagy végül az endokrin

⁵ Theophrasti Characteres. Ed. Diels. Oxonii; Id. herausg., erklart und bersetz von der philologischen Gesellschaft. Leipzig, (Teubner) 1897.

⁶ La Bruy re: Les Caract res de Th ophraste, traduits du grec, avec les Caract res ou les Moeurs de ce si cle. 1687.

⁷ Fr. Schleiermacher: Psychologie, 1862. A. Bain: A Study of Character, 1861. Ch. Sigwart: Die Unterschiede der Individualitten in: Kleinere Schriften, II. T bingen, 1881.

mirigyek funkcióival (Berman⁸) hozzák közvetlen kölcsönhatásba.

2. A pszichológiai irány. Főként német pszichológusok, elsőnek programmszerűen E. Lucka, a konkrét egyéneknek lehető tüzetes, minden irányú tudományos megismerését tűzik ki célul, részben a différencias pszichológia eredményei-nek és módszereinek tudatos kiegészítésül, részben pedig a kísérletező pszichológiával tudatos ellentében. Szerintük a lelki jelenségek mivoltuk megmásítása, sőt egyenes meg-hamisítása nélkül a konkrét egyed egységes életegészéből ki nem szakíthatok; keresik ennek a sajátos jellegű élő egésznek, ennek a „charakter” -nek struktúráját, rétegeződését, az egyes tudattényeknek és az egész egyéni életnek és létnek charakteriogai értelmét és forrását; s itt tudat előtti és tudat mögötti tényezőkre bukkannak. Szinte megdöbbentő egyértelműséggel megállapítják, hogy e munkájukban a céhbeli pszichológia cserbenhagyja őket; és nem egyszer S. Freudnél és F. Adlernél kopogtatnak. Vezérük L. Klag es* ezidőszerint a legeredetibb, legtermékenyebb és legmélyebben járó, valósággal úttörő charakterologus. — Ezeknek a céhbeli charakterologusoknak az utolsó félszázad pszichológiai munkáját sújtó kritikájához csatlakoznak egy új pszichológia előharcosai, akik már vagy két évtized je a lelki életet atomizáló kísérleti pszichológia ellen Komplex-, Gestalt-, behaviour-, Struktur-Psychologie címén csinálnak frontot, sőt kezdik magukévé tenni a charakterologusoknak pozitív pszichológiai követeléseit, amint ez csattanósan kitűnt a német pszichológusoknak 1923-i VIII. kongresszusán.

3. A romantikai irány. A tipológiai és a pszichológiai charakterologiát keresztezi az a törekvés, mely a charak-

⁸ L. Berman: The Glands regulating Personality. New-York, 1922., cf. Ranschburg P. ' Az emberi elme (Érzelem, ösztön, akarat, egéniség). Budapest, 1923. p. 157 kk.

⁹ Idevágó művei: Prinzipien der Charakterologie, 1910; 4. kiadás ezen a címen: Die Grundlagen der Charakterkunde, 1926 (a főmunka); Die Probleme der Graphologie, 1910; e helyett most: Handschrift und Charakter, 1916. ¹⁰ 1926. Ausdrucksbewe gung und Gestaltungskraft. Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck ³ 1923. Vom Wesen des Bewusstseins ² 1926. Die psvchologischen Errungenschaften Nietzsches, 1926 (mind Leipzig, Barth).

terologia anyjának, a romantikai tudományeszménynek hagyományait ápolja. Ez C. G. Carus nyomán (*Symbolik der menschlichen Gestalt*, 1853) minden lét-megnyilvánulásban szimbólumot talál, és a charakterologia föladatát abban látja, hogy ezeket a szimbólumokat értelmezi, a mögöttük rejtőző és bennük csak kifejtőző mélyebb értelmet, a dolgok lényegét föltárja.¹⁰ Ennek az iránynak természetesen vele született tendenciája egyetemes bölcselletté, sőt egyeduralomra hivatott tudománnyá szélesülni.

4. A szellemtudományi irány. Megindítója W. Diltney, aki a szellemtudományok methodikai önállósítására irányuló alapmunkájában¹¹ az egyént mint átléhető és így megértendő egészet jelöli meg a szellem-tudományok elsődleges tárgyául, és a pszichológiának mint alapvető szellemtudománynak föladatául ennek a konkrét egyedi és egyszeri ember-egésznek nem önkényesen konstruáló, hanem pontos tény-leíró elemzését jelöli meg. E mellett egy összehasonlító pszichológiának föladatává teszi az embertípusok megállapítását. S jöllehet itt a programm-adásnál és néhány értékes történeti elmélésnél nem jut tovább, fejezetéseinél mégis igen termékeny indításokat adott, nevezetesen a pszichológiának és kultúrbölcsletnek charakterológiai értelemben való tájékozódására. Új charakterológiai irányt azonban azzal indít, hogy a szellemtörénet tanulmányozásán megerősödött skepticizmusában a szerinte lehetetlenné vált metafizika helyébe vilagnézet-elméletet akar állítani, mely nem új rendszer alkotásában, sem régiek igazának vitatásában, hanem valamennyinek megértésében látja egyedüli célját. E végből keresi azokat a jellegzetes alakulatokat, típusokat, melyekben az emberi szellem a történet folyamán kifejezésre juttatja, mintegy kicsapja a benne rejlő lehetséges szellemstruktúrákat, és ezzel megalkot egy új tipológiát, mely már

¹⁰ Cf. L. Klages: Vom Wesen des Bewusstseins p. 86; E. Utitz: Charakterologie, 110; Th. Lessing: Prinzipien der Charakterologie. Halle, 1926; sőt már Th. Sternberg: Charakterologie als Wissenschaft. Lausanne, 1907.

¹¹ W. Diltney: Ideen über eine beschreibende und vergleichende Psychologie; főként Beiträge zum Studium der Individualität 1895/6 in: Gesammelte Schriften V (1924) p. 139 kk.

nem a konkrét emberegyedek lehetséges fajait akarja megállapítani, hanem az emberi szellemi magatartás lehetséges fajait; Kant egyetemes apriorija helyébe tipológiai apriorit állít. Nagyjából idetorkollik G. Simmel¹² relativizmusa is: a bölcslet nem arra van hivatva, hogy a valóságnak tárgyi értékű képet adja, hanem a szellemiség típusait, amennyiben kifejezésre jutnak a dolgokról vallott megannyi külön fölfogásban. Dilthey programmjának kibővítésén és megvalósításán fáradoztak tanítványai, akik közül H. Nohl mestterének típus-tanát a festés történetében nyomozta; főként azonban E. Spranger,¹³ aki teljes határozottsággal struktúrás-pszichológiát követel az eddigi elemző lélektan mellett; az egyén lelki struktúráját azonban csak a tárgyi szellemi teljesítményekre (minők állam, tudomány, vallás) irányzott vonatkoztatásban tartja értelmezhetőnek, és ezen az alapon alkotja meg az alanyi és tárgyi szellem elvi egybevágósága miatt apriórissal jellegű típusait.

Módszeri tekintetben mind a négy irányt jellemzi, hogy valamennyi jogosult, de mégis csak egyoldalú érdekelt séggel fogja meg a földatát. S ha ez az egyoldalúság általában javára vált is a kutató energia intenzitásának és így a tudományos termékenységnek, nem teheti fölöslegessé azt a charakterologiai kutatást, melyet nem irányít többé a kizártlagosan pszichiátriai, biológiai, világnézeti vagy pszichológiai szempont, hanem a jellem mint olyan, a charakterologiai fenomenológia nyújtotta összes problémákkal.

Ha már most ebben az értelemben a charakterologia sajátos tárgyának a legnagyobb általánossággal meghatározott jellemet tekintjük, vagyis az értékelő mozzanatoktól elvonatkoztatott emberi egyedi sajátosságok egységes foglalatát a maga egészében,¹⁴ akkor a *charakterologia* rendszerét így körvonalazhatjuk:

¹² G. Simmel: Hauptprobleme der Philosophie. Leipzig, 1910; Die individuelle Geschichte, in: Logos, 1913.

¹³ E. Spranger: Lebensformen. Halle 1925.

¹⁴ A charakterologiának tehát a jellem meghatározásában tudatosan vissza kell térdi a Kant óta elterjedt ethikai állásponttól a regiekhez, cf. R. Étieken: Geistige Strömungen der Gegenwart. Leipzig 41909. p. 355 k.

A charakterologia tárgy- és föladatkörét, módszerét, szomszédos tudományterületekkel való összefüggését, történetét és irodalmát tárgyazó prolegomena után egész problémakörét két területre oszthatjuk: az egyik a szigorúan tudomány jellegű *elméleti charakterologia*, mely jelen elmélésünkben elsősorban érdekel. Tartalmát négy nagy probléma adja meg: 1. az ontológiai, mely hivatva van az egyéni ember-jellem mivoltát vizsgálni, analitikailag és szintetikailag; 2. a szisztematikai, mely a jellemfajok kérdését tárgyalja; 3. a genetikai problémakör felöleli mindeneket, melyek a jellem változásával kapcsolatban vetődnek föl, mind az onto- mind a phylogenetika terén. Végül 4. a szemaziológiai problémakör a jellem-nyilvánulásoknak és az egyes jellem-mozzanatoknak charakterologai értelmezésével foglalkozik. Az elméleti charakterologiának részben *kiegészítései*, részben *alkalmazásai*: 1. a charakterologai nomo- és axiologia, mely a jellem értékelésére és alakítására szolgáló törvényeket állapítja meg; 2. a charaktero-gnósztika mint dia- és prognosztika hivatva van tudományosan szolgálni azt a jelentős föladatot, melyet az emberismeret neve tartalmaz; 3. a charakter-agógia a jellem nevelésére és általában az embereknek jellemszerű kezelésére alkalmazza az elméleti megállapításokat; 4. a charakterográfia a jellemzés kérdéseit tárgyalja; és végül 5. az általános charakterologia az elméleti részben tisztázott általános szempontokat és bevált módszereket, főként a charakterologai értelmezést kiterjeszti a társadalmi és kultúr-jelenségekre, sőt lehetőség szerint a megismérés egész körére.

Mindebben azonban egyelőre sokkal *több a programm, mint a kész munka*. A charakterologia ma még hasonlít az Újvilágnaak és Afrikának 19. sz. előtti térképeihez. A részletezett parti sávon túl nagy fehér foltok között itt-ott előtűnnék egy folyó vagy hegylánc bizonytalan vonalai, néha egy-egy oázis rajza, melyeknek azonban hiányzik a kapcsolata az ismert részekkel. — Ismeretlen tájak mindig vonzzák a kincskereső kalendorokat, és bizonytalan vállalkozásokra csábítják még a komoly telepeseket is. A charakterologiára is rávetették magukat a hívatlanok, minőket a

tudományos és művészeti tevékenységnek mai üzemszerű kiterjesztése mindenütt fölös számmal termel. Némelyek mohón nekiláttak az épp itt annyira kínálkozó gyakorlati kiértékesítésnek, még mielőtt szívős tudományos tevékenység ezt megérlelte volna. Mások rátették kezüket az évtizedes lemondó munkával komoly tudomány szívnonalára emelt grafológiára, és sokak előtt lej aratták magát a vele tévesen azonosított charakterologiát is. Ismét mások dilettáns fölütetességgel fölélesztették Lavater, Gall tanításait; sőt megértük a chiromantika és asztrológia föltámadását is.¹⁵

Természetes, hogy ilyenformán szenvedett a charakterologia hitele is. Pedig ez autochthon okokból is rövid fönnállása dacára *súlyos helyzetbe jutott*. Szinte azt kell mondani, hogy születési terhétsége most üt ki rajta. Mint a romantika gyermeke ugyanis kétségtelenül metafizikai (részben művészsi, sőt mithoszi) anyajegyet visel. De oly korban látott napvilágot, mikor a 19. sz. második felében szinte egyeduralomra jutott tudományos ideál még teljes igézetével hatott. E hatás alatt a charakterologia is kizárolagosan tapasztalati, merőben leíró, törvény-megállapító tudomány akart lenni, lehetőleg természettudományos módszerrel, menten minden értékelméleti és metafizikai betéttől.¹⁶ Azóta azonban teljes erővel kitört az exakt tudományos eszmény válsága, melyet legújabban H. Dingler¹⁷ oly élesen világított meg, és ma minden ajtón új igényekkel és új ígéretekkel kopogtat egy új eszmény, melynek markáns vonása a metafizika.¹⁸

S ezzel a charakterologia oly fázisba jutott, mikor a bölcselőnek és nevezetesen a metafizikusnak is van számára mondánivalója; s volna akkor is, ha a charakterologiának

¹⁵ Ennek a veszedelmes dilettantizmusnak mellékízétől éppen nem mentesek Dr. Max Kreusch kiadványai, melyekre nézve lásd: Der Charakter. Charakterologische Jahrbücher, I. Jahrg. 1925.

¹⁶ Cf. Utitz: Charakterologie, p. 386. 117.

¹⁷ H. Dingler: Der Zusammenbruch der Wissenschaft und der Primat der Philosophie. München, 1926.

¹⁸ L. P. Wust: Die Auferstehung der Metaphysik. Tübingen, 1920; hozzá F. Muckermann: Das geistige Europa. I. (1925) p. 22 kk.; W. Mog: Jahrbücher der Philosophie. III. (1927) p. 1 kk. (P. Menzer, Metaphysik).

csak annyi köze volna a bölcselethez, mint bármelyik más szaktudománynak. De a charakterologia sokkal szorosabban össze van nőve a metafizikával.

Ennek a tények szól értekezésem, melynek tárgya egy theoréma és egy probléma. A *theoréma*: a charakterologia nemcsak metafizikában gyökerezik és csúcsosodik ki, hanem minden egyes alapproblémája legsajátosabb területén is elválhatatlanul össze van szöve metafizikai elemekkel. A *probléma*: a charakterologiának ezt a szükségképes metafizikai komponensét képes-e szolgáltatni az aristotelesi metafizika.

I. A CHARAKTEROLOGIA METAFIZIKAI KOMPONENTE.

Mikor a charakterologia és metafizika viszonyát vizsgálom, a metafizikát nem akarom Kant¹⁹ értelmében venni, mint az apriórás transzcendens fogalmak tudományát, sem N. Hartmannal²⁰ mint az összes ismeret-problémák irracionalis maradékát, hanem az eredeti aristotelesi értelemben: mint a tapasztalatot meghaladó lételvek tudományát, *τὴν τὸν πούτων ἀρχῶν καὶ αὐτῶν θεωρητικὴν*²¹ természetesen azoknak a kritikai és methodikai követeléseknek elismerésével, melyekkel Aristoteles óta gazdagodott és finomodott a naívul indult bölcsleti gondolkodás. Erre a metafizikára való tekintettel állítom, hogy a charakterologia szükségkép szervesen összenőtt a metafizikával, nemcsak abban az értelemben, amelyben minden tudományos alkotás metafizikai föltevéseken nyugszik és metafizikai kiegészítést sürget.²² Hisz így minden tapasztalati tudomány elválaszthatatlan a metafizikától, és a bio- vagy geológiának, a történelemnek vagy nyelvészettnek metafizikájáról is lehet beszélni. Hanem azt állítom, hogy a charakterologia legsajátosabb alapvető állásfoglalásaiban is mindig van egy

¹⁹ PL Prolegomena § 57.

²⁰ N. Hartmann: Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis. Berlin, 1925. p. 12.

²¹ Metaph. IV. 3. (9826 9. 10).

²² Cf. Sigicart: Logik³ II. 1904. p. 772—5.

metafizikai komponens, úgy hogy sohasem lesz tisztán empirikus tudomány a Mach-féle eszmény szellemében, azaz tények leírása és osztályozása s jelenség változások funkciós törvényszerűségeinek megállapítása, mint ezt a biológia magáról még ma is hajlandó gondolni, mint a pszichológia is vagy félszázadig magáról hitte, és mint a charakterologiáról ma még számos művelője reméli.

Ezt, a charakterologiának jelen fázisában megérett s közel jövőjének alakulására és értékelésére döntő téttel meg lehetne kísérelni apriori bizonyítani és aposteriori valószínűvé tenni.

Apriori: A metafizika problémái a következő poláris ellentét-párokra vezethetők vissza: abszolútum—relatívum; belső—külső; értelelem—akarás; lét—tevékenység; egyed—egyetemes. Ám mindezeknek konkrét csomópontja az ember—egyed, a charakterologia sajátos tárgya. Következéskép a metafizikai elmélés irányvonalai mindig keresztezik a charakterogiai vizsgálódást. Helyesen mondja Klages:²³ „Ha a múlt gondolkodói, kik arra vállalkoztak, hogy egy legfelső elvből magyarázzák a világot, az emberi jellemeken próbálták volna ki formulákat, nem egy közülük maga fölismerte volna elégtelenségüket. Viszont ha a charakterologusok felsőbb elvhez mérnék fölösztásait, maguk látnák, mennyire csak időlegesek azok.”

'Aposteriori: Akik a charakterologiának oly fiatal tudományát igazán alkotó tevékenységgel előre vitték, kezdve az alapító romantikusokon, továbbá akiktől közvetve sokat kölcsönözhet, főként az életszerű lélekismeret terén, minők pl. Nietzsche, Kierkegaard, Newman; az újak közül elsősorban maga Klages, aztán a tőle függő Haberiin, a francia Paulhan, a kétségtelenül értékes emberismereti anyagot nyújtó F. Adler, azok mind metafizikusok is, szembehelyezkednek a szakpszichológia mechanizáló irányával, és többnyire kifejezetten elismerik a metafizika nélkülözhetetlenségét.²⁴

²³ Klages: Die Grundlagen der Charakterkunde,⁴ p. 140.

²⁴ Így Klages: Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft,³

94 kk. Die Grundlagen der Charakterkunde,⁴ 140 kk.; cf. Jahrbuch für Charakterologie, I. 5 kk.; 243; 356; II. 47 etc.

A charakterologiának lényegesen metafizikai jellegét minden két tudomány számára termékeny módon azonban csak úgy lehet megállapítani, ha a charakterologia sajátos problémáinak fonalán tüzetes elemzéssel mutatjuk ki a metafizikai komponenseket, azaz ha megkísérlünk egy — sit *venia — a simultanée*» bizonyítást.

A) Az ontológiai probléma. — A charakterologia elsődleges tárgya, minden további kutatásának kiinduló pontja (melyhez munkája közben folyton vissza kell igazodnia), a konkrét egyedi jellem. Mint különálló tudománynak célja e tekintetben nem lehet az egyének jellemének az a megrajzolása, melyre a biográfia vállalkozik; sem a kazuisztikai anyagnak klinikai körképek mintájára való halmozása; hanem keresnie kell azokat az egyetemes mozzanatokat, melyek a konkrét egyéni jellemeknek mindegyikében, vagy legalább minden jelentős csoportjában föltalálhatók, melyek éppen ezen egyetemes jellegükönél fogva további földolgozásnak, osztályozásnak, megokolásnak, vonatkoztatásnak stb. hozzáférhetők. Már ennél az első döntő lépésnél teljesen tanáctalanul áll a charakterologus, ha nem a metafizikához fordul kölcsönért.

A konkrét egyedi jellem ugyanis az elkerülhetetlenül első tudományos földarat, a fenomenológiai leírás, aporia- és probléma-megállapítás számára úgy jelenik meg, mint valamilyen legalább sejtésszerűen vagy intuitív módon megfogható élő egység, mely azonban a behatóbb eszmélés számára az elemeknek és mozzanatoknak khaoszszerű sokságát mutatja. Teljesen találó Leibniz megállapítása: L'individualité enveloppe l'infini. Hisz minden ember keresztes hosszmetszetben mint élményeknek, gondolatoknak, képeknak, érzéseknek, irányulásoknak és mindenek beszédben, arcjátékban, taglejtésben, tettekben és művekben való nyilvánításának, a környezettel és a külvilággal való folytonos és sokszerű kölcsönhatásoknak vásártere tárul előn. Ez a nyüzsgő élet azonban a maga sokszerűségében és összesszességeiben is egységet mutat és az éniségnak egy rejtett központjára való vonatkoztatást, értelmezést sürget.

A merőben empiriás tudományos célkitűzés és módszer ezzel az adottsággal szemben tehetetlen.

1. Mar az első lépéssel, mellyel ebben a zűrzavarban áttekintést akar teremteni, a metafizika talajára lép. Jellemről ugyanis nem lehet beszélni *jellemvonások* nélkül. A charakterologusnak, de már à jellemrajzolónak is első dolga a vizsgálat alá vett személynek tapasztalatilag megállapítható nyilvánulásait egy mélyebb rétegre projiciálni; az észlelhető, a konkrét magatartást úgy fogja föl, mint valami mélyebb gyökér- és forrásszerű valóságnak megnyilvánulását, és nem annyira a megnyilvánulásban, hanem éppen ebben a „rejtett gyökérszerű” valamiben találja a jellemzőt. Ez azonban tapasztalon túli, tehát metafizikai elem; nevezük jellemvonásnak, képességnak, hajlamnak, készségnak, tehetségnak, életiránynak — ez mind a tapasztalati adottságnak nem egyszerűen extrapolációja, nem az észlelés vonalának egyszerű folytatása, hanem egy új világba való átlépés: metafizikai művelet.

2. De a jellemvonások magukban még nem adják a konkrét egyéni jellemet; az más mozzanatokat is tartalmaz, melyeket a jellevizsgáló egyelőre inkább csak megsejdít azokból a charakterológiai kilengésekbelől, mondjuk, non-putarem-ekből, melyek belénk ütődnek, ha a jellemet merőben csak jellemvonások fonálán akarjuk legombolyítani. Már itt teljes súllyal ránkszakad a *jellemalkat* elemzésének problémája, melyről ma még távolról sem lehet állítani, hogy a végleges megoldásnak legalább már a medrébe van terelve. Azonban bármilyen megoldási kísérlet itt a tapasztalati adatoknak ú. n. exakt földolgozásával: fölsorolásával, pontos leírásával, osztályozásával, kiválogatásával és csoporthoztatóval, funkciós összefüggéseinek megállapításával nem boldogul.

A tudományos charakterologia itt ugyanis kettős földadattal áll szemben:

a) Az egyedi jellem mozzanatainak sokadalmában *csoportosítással* úgy kell eligazodást keresnie, hogy egy se rekedjen ki. Az osztályozás sohasem lehet a valóságnak Prokrustes-ágya; legkevésbbé itt, hol a leggondosabb jellem-

elemzésnek is minden eredménye halomra dőlhet azon, hogy egyetlen jellem-mozzanat figyelmen kívül maradt. Hisz minden egyes jellem-mozzanatnak charakterologai helyét és súlyát csak az összes többi mozzanathoz való vonatkozások összessége és egysége adja meg; ugyanaz az egy tett, pl. hazugság, ugyanaz az egy vonás, pl. tétovaság, egészen más jelleget ölt, ha élénk kombináló képességgel, finom felelösséggézzel stb. párosul vagy ezeknek ellentétevel. Tehát olyan osztályokat kell találni, melyek eleve kezességet nyújtanak arra, hogy minden konkrét jellem-elem elhelyezhető bennük. De ilyen átfogó szempontokat sohasem tud nyújtani a tapasztalat. Akármilyen gondos pl. egy Ewald vagy Apfelbach²⁵ skémája, a kutató nem találja teljesnek.²⁶ S ez természetes. A tapasztalati anyag rejtetten tartalmazza ugyan az osztályozás szempontjait; ezeket azonban csak tapasztalon túli szemlélés távlataiból lehet meglátni. A leghasználhatóbb rendszer ma kétségtelenül Klages-é, melyet az annyit dicsért Haberlin²⁷ csak ügyesen variál. Ez az egész területet formális szempontok szerint osztályozza: a jellem anyaga (képességek), struktúrája (a jellem-nyilvánulások lefolyásának tempója), minősége (írányulások). Ez azonban a konkrét egyedi való általános metafizikai összetettségéről vallott fölfogás, melyet nem lehet merőben a charakterologia meggondolásával igazolni, és mellyel éppen ezért lehet szembeállítani más, amilyen pl. a tapasztalati kutatók közt ma is elterjedt az a fölfogás, mely a jellem-elemeket dinamikaiak és sztatikaiak között osztja meg, amazokat a temperamentummal azonosítja, emezeket pedig Kant nyomán a jellem konstitúciójának mondja.

b) Ezzel azonban a jellem-elemzés által fölvetett kérdések sora nincs lezárvva. Ma úgyszólván minden charak-

²⁵ H. Apfelbach: Der Aufbau des Charakters; Elemente einer rationalen Charakterologie des Menschen. Leipzig 1924; G. Ewald: Temperament und Charakter. Berlin 1924.

²⁶ Cf. H. Hoffmann: Das Problem des Charakteraufbaus. Seine Gestaltung durch die erbbiologische Persönlichkeitsanalyse. Berlin 1926. p. 169.

²⁷ P. Häberlin: Der Charakter. Basel 1925.

terologus hangsúlyozza, és ebben a Komplex-, Struktur-, behaviour-pszichologia is támogatja,²⁸ hogy a jellem korántsem minősíthető a jellem-elemek összegének vagy akár csak mozaik képének is. A jellem ugyanis élő egész, valós egység, — még a több dimeřiziós és Schizoid jellem sem kivétel —, hol minden adott időpontban és helyzetben minden egyes elemnek megvan a központi vonatkoztatottsága, mely meghatározza charakterológiai helyét, súlyát és színét. Erről az oldalról tekintve a jellem rendkívül bonyolult sztatikái és dinamikai *vonathozás-rendszer*, melynek kimerítő tudományos fölfogása mindenekelőtt azt követeli, hogy a jellem-elemek osztályait a valóságnak megfelelő vonatkozásba hozzuk egymással. Azonban ezeket a vonatkozásokat „megint csak metafizikai distanciálás láttatja meg. Akár azt mondjam a pszichiáterek legnagyobb részével, hogy a jellem rétegekből rakódik össze, hol a legfelső, mintegy kéregszérről tudatréteg alatt vannak a mélyebb tehetség-, diszpoziciós és a legmélyebb hipobuliás és hiponoiás rétegek,²⁹ akár más struktúrás-pszichológiai meggondolással dolgozom, akár a legújabb biológiai nyomon szervezet mintájára olyan egységeknek tekintem a jellemet, melyben a viszonylagos önállósággal rendelkező részletszervek és funkciók egymásba-skatulyázása alkotja az eleven egységet M. Heidenhain *enkapsis-elmélete* értelmében,³⁰ mindannyiszor nem tapasztalati szempontokkal, hanem a lét metafizikai elemzéséből nyert fogalmakkal és látásokkal nyúlok bele a problémába. Még pedig nemcsak charakterológiai elemzésem kezdetén, hanem minden további lépésénél is. Ennél fogva az a sokféleség ezen a téren, melyet charakterológiai kutatók sokszor föpanaszolnak,³¹ szükségképes folyománya a metafizikai álláspontok sokféleségének.

²⁸ Cf. K. Bühler: Bericht über den VIII. Kongress für experimentelle Psychologie in Leipzig 1923 April. Jena 1924, p. 197.

²⁹ Igy pl. A. Kronfeld: Psychotherapie. Berlin²1925, p. 18 kk.

³⁰ Cf. Zeitschrift für Psychologie, 98 (1926) p. 273 kk.; Th. L. Haenng: Über Individualität in Natur und Geisteswelt. Leipzig 1926, p. 46 kk.

³¹ G. Poyer: La psychologie des caractères in: Dumas Psychologie. Paris IL 1924, p. 576 kk.

3. De még itt sem állhat meg a jellem-elemzés. A konkrét ember-egyen charakterologai tartalmának maradék nélküli tudományos földolgozására nem elegendő a merő vonatkozás-rendszeri egység. A konkrét ember ugyanis valósággal *coincidentia oppositorum*, a legellenrétesekkel hajlamoknak, irányulásoknak, hatásoknak és ellenhatásoknak eleven foglalata: *kein ausgeklügelt Buch — ein Mensch mit seinem Widerspruch!* Es pedig ezeknek az ellentéteknek nem egyszerűen színtere avagy szennedő alanya, hanem élő forközponti irányítója. A konkrét ember a benne tusakodó sok antagonizmus dacára egészen más, mint pl. *egy* sok pártú parlament élete. Tehát elutasíthatatlan a kérdés: mi az, ami ebbe a sokságba egységet visz; s mi az az egészségesítő elv, mely elég rugalmas annyi ellentét befogadására és elég erős valamennyinek összefog? Továbbá ez a belső egység fönnyudja magát tartani nemcsak a most benne dúló ellentétesekkel szemben, hanem az egymást követő sokszor ellentétesen váltakozó állapotok, erők, irányulások, és ráhatások közepett. S ez egyúttal az a láthatatlan nehézkedési középpont, mely felé mutat és gravitál a jellemek minden nyilvánulása és eleme, melyre való vonatkoztatás által minden jellem-elem megkapja a maga helyét és értelmét a jellemben.

A jellem szükséglépést jelent. A gyakorlati emberismertet régóta tudja, hogy a jellemismerés első lépése egy intuiciós áttekintés, az egésznek egy szerencsés lelki fogással a velejénél való megragadása a boldogult Jendrássik professzor ajánlotta és gyakorolta *Blickdiagnose*³² mintájára. Elsőrendű föladat tehát a charakterologus számára szabatos és egyben termékeny feleletet találni arra a kérdésre: Mi adja bele a konkrét élő emberbe ezt a forrásszerű és központi egységet; más szóval, mi a *jellem magva*?

E kérdés színe előtt lehet, és főként orvosi körökben szokás is a jellemet a testszervezet vagy bizonyos testszer-vezeti mozzanatok visszfényének tekinteni (Bermann,

³² Cf. Klages: Handschrift und Charakter, p. 159; cf. Schleiermacher követelését ap. K. Adam: Wesen des Katholizismus. Düsseldorf 1923, p. 23; Lavater-ét ap. Utitz: Charakterologie, p. 59.

Ewald, Kretschmer). Mások több joggal nyomatékozzák, hogy a charakterologia rehabilitálja a régi lélekfogalmat; mert hát jelleme csak egységes valónak lehet, és ez nem lehet a lényegesen sokszerű test.³³ Lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy bármilyen jellemzésnek végelemzésben meg kell fognia a dolgok arculatát, a jelleget, azt az elemezhetetlen, szinte misztikus jellegű egységes ösadottságot, mely mint a konkrét egyed összes mozzanatainak harmóniája és valós képe. annak egyben lényege. Lehet követelni, hogy a jellem összes elemei visszavezethetők legyenek egy *alap-jellemre*, mint azt már Kant és utána Schopenhauer követték, mint a tapasztalati jellem magvát és minden jellemváltozás szilárd vonatkozási tengelyét.³⁴

Nekem itt nem föladatom igazságot tenni ezek között a fölfogások között. Csak azt kell megállapítanom, hogy valamennyi mélyen metafizikában jár. Hisz a Locke óta számkivetett szubstancia fogalmát keltik új életre, nem egyszer olyan merész formában, pl. alap jellem címén, minőt a legmerészebb skolasztikusok is alig mertek képviselni. S ami itt döntő: ez, a jellem rejttett magvát kereső metafizikai állásfoglalás nem egyszerűen olyan szerepet visz a charakterologiában, mint teszem azt, az anyag szubstanciás problémája a fizikában, mintha t. i. csak arról volna szó, hogy a jelenségeknek megfelelő szubstrátumot keressünk; hanem lényegesen befolyásolja a charakterologusnak jellemeiemző, értelmező és ábrázoló tevékenységét. Mert nyilván máskép építem föl a jelemet, ha a test reflexének, máskép, ha sui generis ύδος χαράκτηριών-nak vagy létmagnák, ^{vagy} egyszerűen uralkodó lelki vonásnak tartom. Ezzel egy

³³ Így pl. Pfändler in: Jahrbuch für Charakterologie, I. p. 293/4.

³⁴ L. J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. Freiburg, II. 1920, p. 456; Pfändler gondos elemzését in: Jahrbuch für Charakterologie, I. 296 kk. Ellene Utitz: Charakterologie, p. 247. 253-7 és Jahrb. für Char. IV. (1927) p. 97 kk. Midón E. Lucka (Archiv fur die gesammte Psychologie, XI. p. 218) keresi azt a lelki alaptevékenységet, melv jellegzi és egységesíti az egyén egész magatartását voltaképen ugyanebbe a táborba áll be, csak a charakterológia számára végzetes előítéettel. Mintha t. i. a több dimenziós és a schizoid jellemek s minden nyilvánulását egy alapvonásra lehetne vidszavezetni. Még ideális vonatkozási tengelyiek is kevés ez, hát még konkrét jellem-forrásnak.

metafizikai ér kerül a charakterologiának egyenest a testébe, melyet onnan nem lehet kioperálni.

4. A charakterologiai ontológia számára azonban van még egy általánosabb kérdés, mely épenséggel létkérdése: *Voltaképen miben áll az egyéni jellem?*

Nem valamilyen előzetes és elmosódott meghatározásról van itten szó, minőkből minden tudományos kutatásnak ki kell indulnia. Sem az a kérdés nincsen itt érintve: lehet-e egyáltalán beszélni egyéni jellemről; mintha t. i. föl kellene újítani és kiterjeszteni Bembo és Erasmus vitáját: van-e egyéni stíl, van-e egyáltalán egyéniség? Az ilyen kérdések a tapasztalati tudomány művelője szemében mindig henye bőlcseleti kedvtelések, hasonlók ehhez: lehetséges-e a történelem? Hogyan lehetséges az élet? Hanem a kérdések kérdése ez: Mikép vágódik ki a közösből és egyetemesből az egyed? A tudomány közvetlenül és formálisan mindig ^ az egyetemet ragadja meg. Hisz fogalmakkal dolgozik. Amikor egyéni jellemet ábrázol is, szókkal él, melyeknek jelentése eo ipso egyetemes. Ezen a tényen nem változtat semmiféle régi vagy újfajta nominalizmus. Tehát a tudomány számára adva van az általános, ha még oly vitás is fönállásának módja és foka. Ez az általános tagadhatatlanul benne van a létező egyediben; Goetheben, Széchenyiben benne van az, amit az „ember” szó és fogalom jelent. És elkerülhetetlen a kérdés: mi az, ami által *az ember* itt és most *ez* az ember? *Mi a differentia individuans?* Ennek a kérdésnek eldöntése természetesen nem tapasztalati földat, nem is merőben logikai; hisz nem fogalmi vonatkozásokat keresünk, hanem létmozzanatokat; a tudatunk előtt megjelenő konkrét egyedi valóságot akarjuk értelmünkkel megragadni, az ugyancsak fogalmi ismeretünk számára első adottság jellegével, tehát ontológiai jelleggel megjelenő általánossal szemben; pontosabban az általánost konkrét egyedi megjelenési módjával együtt.

Hogy a *principium individuationis* kérdése eminenter metafizikai kérdés, azt nem kell igazolni. Ámde eldöntése a charakterologia számára létkérdés; megint nemcsak abban az értelemben, hogy ismeretkritikailag csak így biztosítható

elsődleges tárgyának objektív valósága. Hanem a fönti theorémával megjelölt szűkebb értelemben: az egyediesítés elvének, ennek a kiválóan metafizikai kérdésnek megoldási mikéntje végig húzódik a charakterologia összes problémáin és megoldásain, és mint perspektívás centrum megszabja a sajászerűen charakterológiai feleletek és eredmények irányát és hajlásszögét. Minthogy alább lesz még módunk ezt megmutatni a charakterológiai szisztematika és szemantika problémáival kapcsolatban, itt általános igazolásul csak a következőkre utalunk:

a) A jellem tudományos fólépítésének mikéntje minden lényegesen azon fordul, hogy milyen létemozzanatban látom az egyedi lét gyökerét. Akik monista módon az egyedi létet csak az önmagában egy Valóság megnyilvánulásának, fázisának vagy mint újabban szeretik mondani, a létáram egy hullámának tekintik, természetesen egészen máskép fogják föl az egyéniség alkotó elemeinek mind sztatikáját, mind dinamikáját, nevezetesen a jellem minőségét, mint azok, akik pluralista értelemben az egyedi létnek több-kevesebb ontológiai önállóságot engednek. Az előbbiekk az egyéni lét hajtó erőit és legmélyebb értelmét abban látják, hogy egy többnyire vak ösztönösséggel dolgozó ősvaló önkifejtőzésének vagy önmegsemmisítésének folyamatában átmeneti állomás, a khaotikus öserők kirobbanó helye, és így a lét ösdrámájának kisebbített kiadása. így a tragikus és romantikus monizmus. Akik viszont az egyedi létet legalább viszonylag függetlenítik az abszolutumtól, természetesen sokkal nagyobb teret tudnak adni a jellemnek mind anyagi, mind formai mozzanatait illetőleg az egyéni variációknak és a szabad önalakítás mozzanatának. Így a charakterologia már alapproblémájában egy a lét egyetemeségét átfogó, alapvető értékeléstől ugyancsak nem mentes, világnézet-jellegű hátterbe kerül bele, és abba ereszti bele legmélyebb életgyökerét.

b) Az egyéni jellemek mint olyannak, másoktól való elkülönültségében való megismerhetese, a charaktero-gnósztika és -gráfia³⁵ tudományos alapföldadata, illetőleg

³⁵ Ezek ugyan ugyan nem az elméleti charakterologia részei, azonban alapkérdésük szabatos megoldása nélkül az elméleti charakterologia nem rendelkezik tudományosan megbízható anyaggal.

megoldásának mikéntje is azon fordul, miben látom a principium individuationis-t. Az egyéni jellem-megismérés problémáját ma legalább a gyakorlat számára nagyjából megoldottnak lehet tekinteni. Az elkülönültségében vett egyént ugyanis per absolutum mértani helyhez lehet hasonlítani, melynek meghatározására számos koordináta — megannyi magában általános tartalmú fogalom — áll rendelkezésre, a szellemvilág és nevezetesen a jellem sokmérőtűségének megfelelően; ezek együtt az egyénnek mint mértani helynek egyértelmű meghatározottságot adnak.³⁶ De a szakemberek között ma már nem vita tárgya, hogy ez a charakterológiai „analysis situs” alkalmas ugyan arra, hogy az egyént más egyénektől egyértelműen megkülönböztesse, tehát lehet-séggessé tegye az egyéni jellem différencias pszichológiáját, de éppen azt nem nyújtja, ami a jellemet jellemmé teszi, azt a *sui generis egységet*, azt az egységes vonatkozási középpontot, melyet alapjellem, külön megjellegzett lélekszubstancia, egyéniség-mag. jellemtengely néven vagy más címen ma minden charakterologus nélkülözhetetlennek tart. Am ezt a maga egységében és egyedi jellegében csak az intuíció ragadja meg; és mikor a charakterologus tudományos szabatossággal számon akarja venni, mi az a valóság, melyet intuíciója megfogott, az egyedül lehetséges felelet: az, természetesen sajátosan egyénített léttartalmában, amit az ontológiai megfontolás principium individuationis-nak mutatott ki. Tehát minden konkrét egyedi jellem-megismérés eo ipso megragad egy metafizikai problémát is, és e metafizikai tájékozódás különbözősége szerint különböző-kép is módosítja és helyezi el a charakterológiai mozzanatokat. A principium individuationis szálaival a charakterologia elválhatatlanul a metafizikához van kötve.

B) A szisztematológiai probléma. — Hogy a charakterológiai szisztematika is szüksékkép és egyszersmindenkorra metafizikai komponenst tartalmaz, akkor tűnik ki, ha foltárjuk az itt fönnforgó problémá genetikáját.

³⁶ Lehetőségét és mikéntjét kimutatja R. Guardini: Der Gegen-satz, Versuche zu einer Philosophie des Lebendigkonkreten. Mainz, 1925, p. 244 kk.

Az osztályozásnak első, *gyakorlati föladata*, az áttekintés megkönyítése vagy éppen lehetővé tétele, ugyanabból a forrásból meríti leghatásosabb sugalmazásait. mely a charakterologiai tevékenységnek is fölendítéke: a társas érintkezésben, hivatalos és üzleti vonatkozásokban könnyen és biztosan megállapítani egy emberről, hányadán vagyunk vele; Kanttal szólva: wessen man sich von ihm zu versehen habe. így születik meg az első charakterologiai osztályozás, mely az embereket a velük szemben követendő magatartás, megbízhatóság, használhatóság, társadalmi érték szerint stb. csoportosítja. Lecsapódása a köznyelv charakterologiája. minden nyelvben ezrekre megy a jellemző kitételek és fordulatok száma, melyek a nyelvet a charakterologiai fennmenológia valóságos kincsesbányájává teszik.³⁷ Ennek a minősítő osztályozásnak forrása természetesen ki nem apad. míg lesz ember, akit emberek érdekelnek; s ezért a Theophrastos és La Bruyère nyomán járó charakterologiának mindig lesz keletje.

Az osztályozásnak azonban sokkal *mélyebb hivatása* is van: az osztályozás alá kerülő való metafizikai elemeinek logikai teljessé-tétele, szabatos körülhatárolása és kölcsönös' vonatkozásainak megállapítása.³⁸ Ebben a vonatkozásban az osztályozás az ontológiai, azaz létmeghatározó föladatnak egyenes folytatása és kiegészítése.

Már-most a charakterologiai kutatás úgy szölván születése óta mindmáig szakadatlanul arra fordítja legjava erejét és gondját, hogy megállapítsa azokat a kategóriákat, melyekbe az egyedeket el lehet helyezni. Vagyis kezdettől fogva kíséri az a kiirthatatlan meggyőződés, hogy az ember fajfogalma tovább specifikálható, hogy a faj és egyed között itt elhelyezkednek szükebb körű fajok, természeteszerű változatok. Ha ez a föladat megoldható, fölbecsülhetetlen tudományos és gyakorlati szolgálatot tesz: amit a kutatás a jellemfajokról megállapított, azt mindenestűl az egyénre is

³⁷ L. Klages: Die Grundlagen der Charakterkunde, p. 40 kk.; Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft '18 kk.

³⁸ L. Pauler Á. ' Logika, az igazság elméletének alapvonalaí. Budapest, 1925. p. 162.

át lehet vinni; és így minimumra csökken, ami mint egyedi maradék alkotja az individuum ineffabile-t.

Az idevonatkozó kísérleteknek se szeri se száma. A jelen-tősebbek a következő csoportokra vezethetők vissza:

1. A legrégebb és legismertebb a négy *temperamentumról* szóló tan, mely a hippokratesi orvosi iskola humorálpathologai hitvallásaként született meg, az alexandriai korban (a ps. aristotelesi Problemata-ban) részben pszichológiai értelmezést nyert, és Galenus óta a népszerű, Kant óta a tudományos charakterologiai elmélődésnek állandó és sokszor végzetesen elkínzott témája.³⁹ — 2. A franciaiák,⁴⁰ akiknél a charakterologia akárhányszor szinte ebben merül ki, Ribot, Fouillé, Malapert, nagy teljességgel Paulhan, lelki tehetségek, illetve egy lelki vonás uralma szerint osztályoznak; pl. szenzitívek, aktívek, apathiások és harmonikusok (Ribot), sensitivs, intellectuels, volontaires (Fouillé), s ezeken belül megint számos válfajt különböztetnek. — 3. A szellemelményi irány Dilthey⁴¹ kezdeményezésére elhatárolja és jellegzi a legmagasabb kultúrteljesítményeknek bizonyos területeit, föltárja ezek struktúráját, és forrásukként keres megfelelő embertípust: így Dilthey Trendelenburg nyomán különbözteti az érzéki, heroikus és kontemplativ típust, Spranger⁴² az elméleti, ekonomikus, esztétikus, szociális, hatalmi, vallásos ember típusát. — 4. A pszichiáterek és a pathologiás jelenségekkel foglalkozó pszichológusok szeretik a legjellegzetesebbeknek gondolt lelki vonások, hajlamok, avagy magatartások poláris ellentéteit avatni típusokká. Legismertebb

³⁹ A nevezetesebbekre nézve 1. Fröbes: Lehrbuch der exper. Psychologie, IT. p. 455 kk.

⁴⁰ Ribot: Sur les diverses formes du caractère, in: Revue philosophique, 1892; és Psychologie des sentiments. Paris ¹²1925. p. 381 kk.; Paulhan: Les caractères. Paris 1893. ³1909; Fouillé: Le temperament et le caractère d'après les individus, les sexes et les races. Paris, 1895, ⁷1926; Malapert: Les éléments du caractère et les lois de leur combinaison 1897; Les caractères 1902; Ribéry: Essai de classification naturelle des caractères 1902.

⁴¹ W. Dilthey: Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen. Weltanschauung, Philosophie und Religion. Herausg. v. M. Frischeisen-Köhler, Berlin 1911. Hozzá J. Wach: Die Typenlehre Trendelenburgs und ihr Einfluss auf Dilthey. Tübingen 1926.

⁴² E. Spranger: Lebensformen.⁵ 121 kk.

C. G. Jung⁴³ föl osztása, aki az extro- és introvertált, a kül-világra irányuló és a magába mélyedő ember típusát állítja föl és olyan elődökre hivatkozik, mint F. Schiller (*Über naive und sentimentale Dichtung*), Nietzsche (apollinisch und dionysisch), James, Ostwald, főként azonban Fourneaux Jordan-⁴⁴ ra. Mostanában legnagyobb keletje van Kretschmer⁴⁵ cyklothym és schizothym típusainak, melyeknek csak túlzott kiadása a cirkuláris (mániás-depresszív) téboly és a dementia praecox schizofréniája. Hasonlít hozzá Ewald⁴⁶ hipomániás és depresszív típusa.

Akik magukat céhbeli charakterologusoknak tekintik, föltünnöen *idegenkednek ezektől az osztályozásoktól*.⁴⁷ Mintha csak szívükre vették volna Nietzsche ismert szavát: „Ich misztraue allen Systematikern und gehe ihnen aus dem Wege. Der Wille zum System ist ein Mangel an Rechtschaffenheit.”

Ez a magatartás a következő meggondolásra hivatkozhatik: Az osztályozások mind vagy szándékosan vagy bur-koltan típusokat rajzolnak. Am a típust akár Dilthey, akár Stern meghatározásában⁴⁸ vesszük, minden csakis úgy alkot-ható meg, hogy bizonyos szembetűnő vonást kiemelünk, ezt a vele gyakrabban együtt járókkal összefogjuk, és alkotunk belőle egy képet, melyet elmosódottságánál fogva nem lehet szabatosan tudományos fogalmakkal megragadni, hanem minden csakis többé-kevésbé önkényes művészsi látással. De ha annak vesszük is, ami: a valóság hozzávetőleges megközelítésének, nem sokra megyünk vele; éppen mivel nem valóságot fejez ki. A tipologusok többnyire maguk is elismerik, hogy a valóságban a típusos ember ritka kivétel,

⁴³ C. G. Jung: Psychologische Typen. Zürich 1921.

⁴⁴ F. Jordan: Character as seen in Body and Parentage. London 1896.

⁴⁵ E. Kretschmer: Körperbau und Charakter. Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten. Berlin⁶ 1926.

⁴⁶ G. Ewald: Temperament und Charakter. Berlin 1924.

⁴⁷ Cf. H. Hoffmann: Das Problem des Charakteraufbaus. p. 62; Utitz: Charakterologie, p. 183; jellemző, hogy Klages a maga rend-kívül értékes rendszerét Charakterologiájának legújabb, 4. kiadásában elhagyta.

⁴⁸ W. Stern: Différentielle Psychologie. Leipzig, ³ 1921, p. 158 kk.; Dilthey: Gesammelte Werke, V. p. 270, 279/80.

és ezért a gyakorlati alkalmazás céljára kénytelenek vég-nélküli keverék-sót póttípusokat fölvenni. Ezzel a kifogással szemben azonban a tipológusok joggal arra utalnak, hogy az ő típusaik ú. n. ideáltípusok, logikailag határfogalmak, minőkkel minden tudomány kénytelen dolgozni. Nem is meddők. Mert ha nem födik is a valóságot, legalább fix pontok, melyek mindig mutatják, milyen távolságban van tőlük a vizsgálat alá vett valóság.

A romantikus irányú charakterologusok szemében azonban főként azért ellenszenves a rendszer, mert teljesség-látszával kábítja a kutató pathost; idő előtt merevítí azt a tudományos területet, melynek éppen most, kezdő korában nem szabad veszélyeztetnie plaszticitását. De akármilyen figyelemremélő is ez az aggodalom, a tudományok története tanú rá, hogy lehetőleg teljes rendszer nélkül nem lehet el tudomány. Hogy a rendszer egy tárgykör tudományos földolgozásának szükséges betetőzése, ezt a charakterologusok is hajlandók elfogadni. De rá kellene eszmélniük, hogy heurisztikai szempontból is éppen kezdő tudománynak meg-becsülhetetlen szolgálatot tehet a rendszer. A horror systematis részint a 19. századi exakt tudományos eszmény regisztrálásra szorítkozó törekvésből, részint a romantikának életgazdagságát féltő féltelenségből ment át a 20. századi tudományos methodologiába. Methodologiájába mondomb, mert az alkotó természettudomány története és példája egészen más tanulságot nyújt. Közismert, milyen jelentős fölfödözéseket és termékeny szempontokat köszönhet a csillagászat Keppler rendszerének, a kémia Mendeleef szakaszos elem-rendszerének, az állat- és növénytan az egész vonalon az ú. n. természetes rendszernek. Persze, hogy itt nem lehet boldogulni föltevések nélkül. A rendszeralkotáshoz szükség van kategóriára, általános szempontokra, fáradságos részletkutatásoknak sejtésszerű elő vételezésére. Ez a belátás ma újra dereng a charakterologia föladatai iránt is érdeklődő pszichológusoknál is.⁴⁹ De ezzel az egész vállalkozás vissza-

⁴⁹ L. pl. W. Peters: Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychologische Konstitution. Jena, 1925; „előszó; O. Setz in: Bericht ü. d. VIII. Kongress f. exp. Psychologie, p. 32; F robes: Lehrb. d. exper. Psychologie, II. 510.

terelődik a metafizikához, ahonnan kiindult: a tapasztalatot megalapozni és irányítani hivatott elmélődés, ha ismeretkritikailag mindenki föltekercsnek van is minősítve, voltaképen metafizika[^]. Minden osztályozás szükségképpen a fölösztandó egész mivoltáról táplált fölfogásban és így metafizikában gyökerez; és ez a metafizikai gyökér mint alkotó elem belemeleg a charakterológiai osztályozások törzsébe is.

Az osztályozás a charakterológiai problémák jellege szerint ugyanis itt a következő föladatok elő van állítva:

1. A charakterologia nem mondhat le arról a törekvésről, hogy fölkutassa a *jellemei természeteszerű alapjait*. Kant ugyan az intellegibilis jellem tanával és egyetemes formalizmusával elvileg arra az álláspontra helyezkedik, hogy csak egy fajta jellem van. De még ő is kénytelen megengedni, hogy ez az egy fajta önjellem a tapasztalati megismerés számára a jellemek sokféleségében bontakozik ki; tehát a sokféleségnak fajokra való visszavezetése legalább mint fenomenológiai földat ismét kopogtat. Akármint forgatjuk a dolgot, a charakterologia nem mondhat le a természetes jellemfajok rendszeréről; és ennek elvben nincs más megoldása, mint hogy a tapasztalati anyag elméleti földolgozásának támogatásával iparkodunk kinyomozni, milyen természeteszerű változatokat enged meg a differentia individuális. vagyis az a valóságmozzanat, mely által az emberfaj ember-egyedekké sokszorozódik és differenciálódik. Arról van tehát szó, milyen sort vagy sorsugár-rendszert lehet alkotni az egyedesítés elvének lehetséges változataiból. Ezek adják aztán a jellem természetes változatait. Igaz, ez a probléma még alig van egyáltalán föltéve, nemhogy methodikai szabatossággal munkába véve. De adva van, és vele adva van az a tény, hogy a charakterológiai rendszer kérdése elválthatatlanul hozzá van kötve a principium individuationis kérdésének mikénti megoldásához; tehát nemcsak kiindulásában, hanem minden további lépésénél metafizikai komponenst hordoz, melytől csak a problémával együtt tudna szabadulni. A principium individuationis kérdésére ezidőszerint több felelet lehetséges; és így, míg a metafizika porondján a harc valamelyiknek javára el nem dől, a charakterológiai

osztályozásnak szükségképen több rendszere kerül egymás-sal szembe, melyek egyáltalán nem abban a viszonyban lesznek egymással, mint a többséle geometria vagy a newtoni és modern fizika. Itt ugyanis exakt módon megállapítható tényeknek rendszeres földolgozásáról van szó; a charakterologiában azonban egy tapasztalattal ki nem meríthető valóságának első tudományos megállapításáról.

2. A jellemek eddigi osztályozásai általában nem az imént jellemzett föladat irányában mozognak. Nem a jellem természetes fajait keresik, hanem *a tapasztalati jellemeket* akarják lehetőleg biztosan s az elmélet és gyakorlat számára egyaránt termékeny módon *osztályokba sorozni*. Kísérleteik azonban tudományosan szükségkép elégtelenek maradnak, mert sohasem fognak tudni eleget tenni a teljes-ség logikai követelményének, ha a következő utat nem választják (és methodikai szavatossággal minden egyes állomásának ismeretelméleti jellegére rá nem eszmélnek):

Ha a jellemek kimeríthetetlen tapasztalati sokféleségét *tudományos helytálló rendszerbe* akarjuk foglalni, eleve le kell mondanunk arról, hogy ú. n. jellemtípusokkal kimerít-hetjük az összes tényleges egyedi jellemeket. Az egyes konkrét egyedi jellem sohasem fog mindenestűl elférni a még., oly nagy gonddal és körültekintéssel megrajzolt típusba, és minden akadnak tényleg létező egyedek, kik még nagyából sem helyezhetők el semmiféle típusba. Már pedig igazi tudományos értelme és megbízható gyakorlati használhatósága csak az olyan rendszernek van, melybe a tapasztalati adott-ságok, sőt a tapasztalati lehetőségek is maradék nélkül el-helyezhetők. Ilyen rendszer elvben megalkotható. Tudni illik csak szabatosan ki kell emelnünk a jellem-alkotó összes mozzanatokat, nemcsak a tartalmiakat, hanem, amit a charakterologia mai állapotában külön kell hangsúlyozni, a formaiakat is mind. Aztán minden egyes ily módon nyert irányvonal mentén sorba fejtük az ebben a jellem-konstitutivumban adott differentia individuans lehetséges válto-zatait. Ezzel aztán olyan charakterológiai koordináta-rendszert kapunk, melynek számos pontja nem lesz ugyan valóságos charakterológiai elemekkel kitöltve; de viszont nem

lesz *ELZ* el valóságos vagy csak valós (pl. az irodalomban megrajzolt) jellem, mely ne volna ezekkel a koordinátákkal egyértelműleg meghatározható.

Ennek a minden esetre ideál-elméletnek némely, többnyire találomra kiszedett szálaiból vannak szöve az *eddigitipológiák*, akár a Dilthey-Spranger-féle struktúra-típusokra gondolunk, akár a Heymans és Müller-Freienfels-féle korrelációs típusokra, hol t. i. egy dominánsnak félvett jellem-vonáshoz hozzá vannak rendelve olyan más vonások, melyek az adott dominánssal többnyire együtt járnak (szindrómok). Közelebb kerülnek ehhez az ideál-elmélethez és értékesebb adalékokat tartalmaznak számára azok a kísérletek, melyek a jellemet mint poláris ellentét-párok metszői pontját kezelik. Megállapítják ugyanis, hogy minden jellem-vonás elméletileg folytonos intenzitás-változatokkal egy közömbösségi ponton keresztül az egyik végletből a másikba vihető át; ilyenek pl. önfenntartás és önáradás, tárgyakra és önmagára irányuló, naiv és eszmélő beállítás stb. minden konkrét létező jellem az illető jellem-mozzanat szempontjából elhelyezhető ennek a polárisán irányzott vonalnak valamely határozott pontján. Az összes pontok együttestége tehát meghatározza a jellemet minden mozzanatában, tartalmilag is, formailag is, mert hiszen fönti követelésünk szerint a formai elemek is minők pl. a régi temperamentum-tan komponensei, mind föl vannak véve a rendszerbe. így dolgozik a jövendő rendszer javára Klages és nyomán Häberlin; így azok a pszichiáterek, kik tudományos charakterologia megalapozásán fáradnak.⁵⁰

Ez az egyedül lehetséges tudományos értékű és terményen charakterológiai komponens-rendszer azonban éppúgy mint a jellemfajokat kereső, *metafizikai* fölhevésekbe van beágyazva. Mindenekelőtt, mint az előadottakból kitűnik, a jellem-alkat elméletén épül, mely (mint kimutattuk) a konkrét egyedi való metafizikai fölépítettségéről valott elmélet függvénye; tehát maga a reája támaszkodó rendszer is. Aztán: az egyes jellem-mozzanatok differentia-

⁵⁰ Cf. K. Jaspers: Allgemeine Psychopathologie,³ p. 317 kk.

individuans-ának megállapítása sohasem történhetik merőben tapasztalati úton. Az egyetlen eddig járhatónak bizonyult út, a poláris ellentétek elmélete egy élet-metafizikának terméke, mely szerint az életfolyamat értelme a harc. hajtóerője ellentétes erők feszülése, és tényleges kialakulása ezeknek az erőknek kompromisszuma. Metafizikai jellegét nyilván mutatja az a tény, hogy eddigi művelői le nem tagadhatják romantikus eredetüket: Schelling, Hegel, még inkább Nietzsche, Schopenhauer, Hartmann az atyuk.

C) A genetikai probléma. — A charakterologiai genetika terén eddig igen kevés igazi eredményről lehet szó. A pedagógusokat természetesen sokat foglalkoztatja a jellem nevelési föltételeinek kérdése. Azonban ritkán jutnak el ennek a nagy kérdésnek charakterologiai gyökeréig. Legtöbbet adnak még azok a pszichológusok és pszichiáterek, kik az öröklésnek⁵¹ és a pszichopathologiás személy változásoknak kérdésével foglalkoznak. A mi célunkra elég föltární ennek a területnek problematikáját. Metafizikai beereződése így is közvetlenül láthatóvá válik.

A charaktero-genetikai kérdések a jellem- (és nem éppen a személyiség-) változás tapasztalati tényéből indulnak ki. A charakterologus a jellem változásoknak útjait nyomozza. az egyéni élet folyamán, a nemzedék során (ide kapcsolódik a jellem-öröklés kérdése) és az emberiség kultúrfejlődése folyamán. Közben aztán mindenütt kérdésbe teszi: mi az. ami változik, mivé változik és mi által változik? Ezeknek a kérdéseknek kereszteződése a mi témánk szempontjából a következő charaktero-genetikai alaproblémákat szüli:

1. Az egyéni, nemzedéksori és emberiségi jellemváltozások színe előtt az első kérdés: Mi az, ami itt mássá válik. és mi az. ami ugyanannak megmarad? *Mik a variáns és invariáns jellem-mozzanatok 1* Hisz elemi tény az az aristo-

⁵¹ W. Peters: Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution. Jena 1925, mely az összes ide vonatkozó irodalmat is felöleli; H. Hoffmann: Das Problem des Charakteraufbaus. Seine Gestaltung durch die erbbiologische Persönlichkeitsanalyse. Berlin, 1926.

telesi-skolasztikai megállapítás: Quidquid mutatur, quantum ad aliquid manet, quantum ad aliquid transit.

Egyfelől úgy tetszik, hogy amit igazában jellemnek lehet mondani, az eo ipso változhatatlan. Hiszen jellemnek éppen a következetességet, az önmagával való azonosságot szokás tekinteni; az állhatatlanságot, ingatagságot, kiszámíthatatlanságot jellemgyöngeségnek, hiánynak vagy egyenest jellemtelenségnek minősítjük. De ha el is vonatkozunk a jellemnek ettől az értékelő, szűkített fogalmától és a jellemet abban az általános értelemben vesszük, melyre minden a tudományos charakterologiának, minden a bölcselői tárgyalásnak szüksége van, azaz mint egyéni jellegeket, akkor is úgy tetszik, hogy *alapjában változhatatlannal* kell mondunk. A közönséges emberismeret, melynek évszázados ítéletei mögött sokszor mély bölcseség rejlik, közmondásokban és értékkelésben sokfélekép kifejezi azt a tényt, hogy „The child is father of the man” (Wordsworth). Adott esetben egy ember magatartása meglep; tüzetesebb elmélés után megállapítjuk: alapjában ez az ember minden ilyen volt; és többnyire rábukkanunk múltjában is olyan viselkedésre, mely az eleinte meglepő mostanira rávall. Az erkölcsi nevelői ráhatásnak általánosan ismert csekély eredménye, legtöbbször teljes sikertelensége szintén abban a meggyőződésben szűrődik le, hogy bizonyos értelmi és technikai készségeket lehet belé nevelni az emberbe, azonban gyökeresen átnevelni, különösen valláserkölcsei magatartásában lényegesen mássá tenni lehetetlen. E szerint minden emberben van egy szilárd mag, mely a burkoló rétegnek minden hullámzása közepett megmarad. Ilyennek lábják az embert, vagyis egy invariáns jellem-mag és egy rajta elterülő, vele csak lazán kapcsolt változó és változtatható kéreg vagy kíregszövedék rendszerének Kant, Schopenhauer, az újabbak közül Ribot.

Másfelől azonban úgy látszik, mintha ez a fölfogás összütközésbe kerülne tagadhatatlan tényekkel. Nemcsak azért, mert a jellemnek éppen formai konstitutívuma, eleven és termékeny egysége tiltakozik az ellen a fölfogás ellen, mintha a jellem valami bazaltsziget volna, az élete meg egy körülötte özönlő óceán. Ilyen heterogén elemeknek ennyire külső-

séges kapcsolata semmikép nem fejezi ki a konkrét jellem mélyen egységes életét. Ezenkívül a jellemmel összefüggő tapasztalati változásokat lehetetlen értelmezni, ha nem vezetjük vissza kezdő képességekre és diszpozíciókra, melyeknek éppen az a sajátosságuk, hogy bizonyos keretek közötti változásokra szóló képességek. Ha az ember valamelyenne válik, pl. querulánsból békés, megértő társ lesz. akkor kellett ilyenne válhatnia, még pedig neki magának, nem valaminek, j ami körülötte van. Tehát a jellemnek *változhatónak kell lennie*.

Itt aztán fölrajzanak a további kérdések: szabatosan melyek a jellemben a változható elemek? A diszpozíciók, kezdőképességek fogalmuknál fogva olyan létiségek, melyek változékonyak — kibontakozás értelmében; de a kibontakozás iranya, tempója, tartalma preformálva van-e benne? És ha igen, milyen fokban? Lehet-e jellemnek arra is diszpozíciója, hogy új diszpozíciók támaszthatók benne, akár az onto-, akár a phylo-genezis során? Az öröklés-elmélet megkülönböztet geno- és phaeno-típust; az előbbiben mi az, ami változhatik, és mi az, ami érintetlenül megy végig a nemzedékek során?

S ezekkel a kérdésekkel benne vagyunk a legsúlyosabb metafizikai problémában, melynek aporiáit legélesebben Herbart és nyomában Sigwart boncolták ki.⁵² Itt ugyanis arról van szó, mikép maradhat egy lény a változásai közeppet ugyanaz, hogyan viszonylanak a változások azonosnak követelt hordozójukhoz, a szubstancia járulékaiból? S kikelnek sírjukból, mely a mélyebben látók szemében amúgy sem volt sohasem teljesen lezárvva, az éleai Zénón aporiái. *A variáns-invariáns kérdés mint szubstancia-járulék probléma* minden valóság-tudomány számára fölvetődik egyszer s a charakterologiának csak azért nem marad pitvarában, hanem befészkelődik műhelyébe, mert neki jelentős szakfeladatai közé tartozik a jellemnek minden elemét és mozgatnát, a dinamikaiakat is. állandóan és valószerűen a jellemi-ség formai konstitutívumára. a jellemalkotó eleven egység-magra vonatkoztatni. Ezért más képet ölt a charakterologia.

⁵² Herbart: Lehrbuch zuz. Einleitung in die Philosophie 1883. p. 185 kk.; Sigwart: Logik 3II. 129 kk.

ha a variánsok és invariánsok viszonyát a fönt vázolt első alternatíva szerint fogom föl, máskép, ha a másodikra határozom magam. Melyiket választom, azt nem dönti el charakterológiai tény vizsgálata, hanem a tényeknek a tapasztalaton túlmenő értelmezése és kiegészítése, azaz metafizikai megmondás.

2. Új metafizikai fonál sodródik bele a charakterogenetikai problémába, mikor a *jellemváltoztató tényezők* egész komplexumának charakterológiai szerepét kell tisztázni. T. i. minden jellemváltozás, akár átmeneti az, akár állandó, rezultánsnak fogható föl, melynek egyik komponense egy a jellem alapgyökérzetéhez tartozó kezdőképesség, amelynek itt természetesen nemcsak tartalmi minősültsége, azaz színezete, intenzitása, ritmusa és struktúrai értékessége jó szóba, hanem charakterológiai összhelyzete is. A másik komponens az a rendkívül szövevényes valami, amit jellem-milieunek lehet nevezni, aminek főbb szálai az emberi környezet, társadalmi helyzet és hivatás, a történelmi konstelláció és környező természet. Ezek a tényezők mind charakterológiai hatékonyságot nyernek, amint érintkezésbe jutnak az emberrel, annyira, hogy különösen pozitivista irányú charakterologusok hajlandók az egész jellemet ezek reflexének tekinteni. Bizonyos azonban, hogy akárhány charakterológiai jelenség nem magyarázható meg maradék nélkül e belső és külső tényező-komplexum összehatásából, hanem harmadik tényezőre utal, melyet egyszerűen egyéni szabadakaratnak mondunk. minden jellemnevelő ráhatás és önnevelés abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy bizonyos határok között a disposíciókban kifejeződő belső és a jellem-milieuben érvényesülni külös adottságok dacára lehet az ember mássá, mint amilyen; csak akarnia kell.

Első tekintetre nyilvánvaló, hogy ezen a ponton a charakterologia fölbonthatatlan érdekközössége kerül a metafizikával. Mi az akaratszabadság, mi a tartalma és terjedelme, van-e egyáltalan, milyen viszonyban van más erőkkel és okságokkal — ezek metafizikai Őskérdések. melyeket minden nemzedék új energiával, legritkábban új eredménnyel vesz munkába.

E mellett a charakterologia sajátos, új szabadság-problémákat teremt, melyek természetesen új metafizikai begyökérzést is jelentenek a számára. A fenomenológiaiag letagadhatatlan szabadsági komponens ugyanis charakterologai tekintetben két gyökeret ereszt.

Az egyikkel beleményed a *merő termésetiség talajába*. Amit szabad elhatározó képességnak nevezünk, az energia, mélység, sokoldalúság, kapacitás, hajlékonyság, képzékenység, intenzitás és extenzitás tekintetében egyénileg, sőt típusok szerint is rengeteg változatot mutat, melyek jellembeli adottságok: a szabad önbefolyásolás foka, tartalma, energiája, tempója, plaszticitása bizonyos adagban ki van mérve minden jellem számára; tehát hozzáartozik konstitúciójához. De ezt a konstitutív és ennyiben terméset-jellegű elemet épp az jellemzi, hogy teljesítő képessége *nem marad meg a természeti hatók határai közt*. Egy bizonyos közön belül ugyanis tőle magától függ, hogy adott esetben egy föladatra ráveti-e magát, azt milyen energiával és kitartással foganatosítja, a rendelkezésére álló egyéb jellem tényezők közül melyeket, milyen fokig és tartamban mozgat meg. Es ami külön charakterologai súlyt ád neki: ilyen szabad célra-irányulások rendszeres megismétlésé által lappongó disposíciókat aktualitásra tud emelni, kezdőképes ségeket bizonyos egyéni közön belül bármilyen fokú készségekké tud fejleszteni; szóval a jellemnek mintegy központjából annak tartalmi és formai mozzanatait önhatalmúlag tudja alakítani.

Itt tehát a terméset-jellegű, ha mindenjárt pszichikai termésetű ható tényezők közé és fölé helyezkedik egy *szellemvilági tényező*, melyre nézve meg lehet kísérelni a terméset-jellegű hatókra való visszavezetést, de charakterologai vezérszerepét tudatlanra venni nem lehet. Már most termésetes szellem minden mozzanatukban meghatározott lefolyások és szabadság, determináltság és indeterminizmus, a szabadságnak eredeti helye a természettel szemben és szerepe a természeti erők rendszerében, ezek megint metafizikai kérdések, melyek a charakterologust híven elkísérik a charaktero-genetikai főkérdés minden fázisában. Kísérik annyira,

hogy az akaratra vonatkozó metafizikai véleménykülönbségek megfelelő színt és eltérő tartalmat adnak a charakterologiának is. Teremtő erő-e az akarat, vagy csak más eredetű erők irányítója, pozitív tényező-e vagy csak lefojtó, mintegy hangfogó szerepe van-e, pozitív értéktermelő-e, vagy csak életmállasztó: megannyi metafizikai, sőt világnézeti kérdés, melyek azonban más-más veretet adnak a charakterologiának, nevezetesen a dominánsok konstellációjának.

3. *Jellem* és *sors*. Új és sajátságos jellegű metafizikai szálat sző bele a charaktero-genetikába a jellem és sors összefüggésének kérdése. Sors alatt itt egy (Kant értelmében) merőben formai tényezőt akarunk érteni. Láttuk, hogy minden jellemváltozás endogén (a szabadságot lehet erőltetés nélkül ide sorozni) és exogén összetevőnek eredője. Ez az utóbbi tartalmilag maradék nélkül tapasztalati tényezőkre vezethető vissza. Azonban, hogy egy ember éppen ezek közé a konkrét viszonyok közé került, hogy a kellő időben születik, a kellő időben a kellő állásba és emberek közé kerül, vagy nem; hogy egét ostromló tehetség barbár időkben jő, mikor kietlen létharc lehetetlenné teszi a szellem kibontakozását, hogy Oliver Twist az Eastendben születik — egyszóval, hogy egy adott jellemkonstitúció a konkrét, maradék nélkül tapasztalati elemekből álló konstellációknak éppen ebbe a fázisába talál bele: ez a charakterologiai értelemben vett sors.

Itt természetesen két kérdés vetődhetik föl: *Mennyiben befolyásolja ez a sors a jelemet, és fordítva, a jellem a sorsot?* Különösen ez az utóbbi kérdés sürgeti a tudományos tár-gyalást, melynek alig vagyunk a kezdetén. Évezredes népies és írói megfigyelések, melyek a Pechvogel, Sonntagskind „Sors bona nihil aliud” és hasonló nyelvfordulatokban szűrődnek le, itt mélyebb összefüggésekre utalnak, melyeknek a charakterologiai kutatás egyáltalán nem tud utána járni, ha nem iparkodik tisztába jönni azzal a kérdéssel: Voltaképen mi a sors? Honnan jó, és a mindenben mi a helye? Ebbe az egyén-, sőt egyáltalán ember-fölötti komplexumba milyen kilátásokkal, milyen kötöttséggel és milyen hatalommal áll bele az ember? Nem más ez, mint az a kérdés, melyet

minden kor vallásos lelkülete *gondviselés* néven ismert, és mely a spekulatív elme és a charakterologus számára is a (akár theologiai akár filozófiai értelemben veendő) predesztináció problémájának alakját ölti.

Hogy *ez metafizika*, még pedig a javából, ahhoz ugyan csak nem fér kétség. Aki, mint én, a *theologia* területéről jön, itt meglepődve találkozik régi ismerősökkel, igaz, charakterológiai köntösben. A charakterologus minduntalan az elé az elméleti kérdés elé van állítva: mi lenne ebből és ebből a jellemvonásból vagy szindromból, ha ilyen és ilyen körülmenyek közé kerülne? Ilyen és ilyen jellemcsírák számára melyek a legkedvezőbb, a legrosszabb körülmenyek? Exakt tudományos módszerhez szokott füleknek ez idegen hang, a theologus azonban nyomban fölismeri benne a „*futuribile-k*”, „*scientia media*” néven ismert kérdést, mely századokon keresztül a nyugat legelőkelőbb szellemeit mozgatta. S nem is esnék nehezára kimutatni már az eddigi gyér és félénk charakterológiai kísérletekből, hogy thomizmus, molinizmus, és kálvinista, illetve mohamedán predestináció-elmélet, természetesen csak bölcsleti tartalmukban, új formában jelennek meg és kínálkoznak föl a jellem és sors-kérdés charakterológiai kezelése számára. Azt sem nehéz belátni, hogy a charakterologus ezt a kérdést egészen más eredménynyel tárgyalja a szerint, amint a sorsot egy abszolút bőlcs és szent szellem akaratának tekinti és benne az embert mint ama szent akaratnak eszközét és megbízottját, vagy pedig mint a vak ösztönösséggel törtető őserőnek útvonalát, mely föltartóztathatatlanul sodor magával minden egyéni létet, tettet és akarást. Más szóval egészen más lesz a theizmusnak és más a monizmusnak charaktero-genetikája, amint meggyőz egy tekintet Klagesnek, Freudnek, Schelernek, Fouillének vagy Paulhannak idevonatkozó elszórt megjegyzéseire.

D) A szémaziológiai probléma. — Ezen a címen három kérdés merül föl: 1. a konkrét lélekismeret, vagyis minden charakterológiai megismerés alapténykedése; 2. a charaktero-gnósztikai kérdés; vagyis a konkrét és részletező egyéni jellem-ismerés útja; 3. emberi műveknek charakterológiai

értelmezése. Mind a három probléma a megértés és értelmezés ma annyit tárgyalt témájának egy-egy variánsa⁵³; azzal a külön jelleggel, hogy itt általában tapasztalati jelekkel, ú. n. jellem-nyilvánulásokkal van dolgunk, melyekből rá kell nyitnunk a jellemvonásokra; ezeket a jellem-mozzantokat aztán vonatkoztatnunk kell a jellem-egység középpontiságára. Amit genetikai értésnek neveznek az okságival, a magyarázással szemben, és amit a genetikai értésen belül, azaz lelki összefüggések sajátos kölcsönös vonatkozásainak teljes félismerésén belül értés címén megkülönböztetnek a gyér adatokra támaszkodó értelmezéstől (Deutung), akár beleélő, akár merőben racionális megállapításról van szó, mind szerephez jut a charakterologiában.

1. Az egyéni jellem elsősorban lelki élményekben, folyamatokban, magatartásokban éli ki magát; tehát minden charakteriogiai kazuisztikának, ennek a nélkülözhetetlen és állandó anyagszállítónak ezt kell elsősorban rögzíteni. De ez a belső világ nem jelen meg a megfigyelő előtt; körülzárják az alanyi tudatkör és a tudattalanságnak meg az ú. n. tudatalattiságnak sűrű rétegei. A megfigyelő előtt mindenből csak bizonyos külső magatartások jelennék meg, minők arcjáték, taglejtés, reagáló és valósító mozdulások, minők járás, írás, szerszám-használat; de aztán olyan nyilvánulások is, mint öltözködés, viselkedés; továbbá munkakör, hivatás, környezet megválasztása; művek, akár ipariak, akár társadalmiak vagy szellemiek azok. A legjelentősebb természetesen a beszéd mint beszéd, vagyis mint lelki tartalmaknak a nyelvközösség szóhasználata és szókötése által megszabott jelekkel való szándékos kifejezése. Külön charakteriogiai szémaziologai problémát azonban nem nyújt sem magában véve, sem a metafizikai komponensek tekintetében. Számunkra itt csak azok a lelki nyilvánulások

⁵³ Cf. W. Diltrey: Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. (Gesammelte Werke, VII. Berlin, 1927; különösen 205 kk.); M. Weher: Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie Logos, IV; E. Spranger: Zur Theorie des Verstehens in der geisteswissenschaftlichen Psychologie (in: Volkelt-Festschrift 1918); A. Petzelt: Vom Problem des Verstehens, in: Jahrbuch für Charakterologie, IV. p. 63 kk.

jönnek tekintetbe, melyek nem közvetlenül az észhez szólnak, vagyis a fönt fölsoroltak minden, kivéve a nyelvet mint nyelvet. Már most bizonyos, hogy leszámítva, a tettetésnek legügyesebb eseteit, mindeneket a lelki megnyilvánulásokat a primitív ember, sőt már a néhány hónapos kisgyerek is legáltalánosabb jelentésükben nagyjából helyesen értelmezi. A charakterologiának azonban szüksége van mindenek előtt *a lelki kifejezések megértésének olyan elméletére, mely az önkénytelen értésnek helyt álló magyarázatát adja*, és aztán utat mutat a finomabb árnyalatoknak és teljes tartalmuknak is szabatos megértésére; s végül lehetővé teszi az úgyszólvan már megkövült jellemnyilvánulásoknak, a jellem-lenyomatok (arckifejezés és arcvonások, testtartás és testalkat, kézírás, állandó kultúrtermékek: lakás, ruházkodás, szerszám, magasabb kultúrművek: művészsi, tudományos, világnézeti alkotások stb.) lelki forrásának megértését.

Ez a kérdés: mikép lehet belelátni külső, nem lelki mozzanatok ablakán keresztül idegen lelek világába, legalább másfél százada igen élénken foglalkoztat sok gondolkodót, és különösen az utolsó félszázadban több elméletet termett. Régebben itt általában analógiás következtetésre gondoltak. Egy időben ezt teljesen kiszorította a beleélés, Einfühlung elmélete. A charakterologusok között, különösen a kifejezés elméletével foglalkozók között ma uralkodó az együttérző közvetlen megértés elmélete: minden lelki kifejezés az észlelőben hasonló folyamatot indít meg, melynek észlelésében közvetlenül megérti embertársa lelki élményét is. így már Piderit, G. B. Duchenne, Darwin.

, Ha Klages,⁵⁴ aki legszívósabban foglalkozott ezzel a kérdéssel, kifejezetten nem mondáná is, hogy eddig a kifejezések minden elmélete hamis metafizikán épült” föl, ha Scheler⁵⁵ a test és lélek párhuzamossági és oksági elméletét nem is utasítaná el pusztán azon a címen, hogy ezek leginkább vetnek akadéket idegen lelki életek megértésének (anélkül, hogy az ő homályos elmélete⁵⁶ több világosságot

⁵⁴ Klages: Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft,³ 16.

⁵⁵ M. Scheler: Wesen und Formen der Sympathie. Bonn,² 1923.

p. 293.

⁵⁶ Scheler: Ib. 294/5.

derítene a kérdésre), a fönt érintett elméletek valósági föltételeinek már első nyomozása is rávezetne, hogy mindenek forrása egy metafizikai elmélet a kifejezés mint jel és annak pszichikai értelme mint jelzett kölcsönös viszonyáról. Itt nyilván nem kevesebbről van szó, mint a, *testi* és *lelki jelenségek általános viszonyáról*. A lelki jelenségek és azok kifejezése között lehetséges okozati viszony; és ez az analógiás következtetésre mutat mint a lelki jelenséget a testi megnyilvánulás fonalán kereső útra; lehet párhuzam, és ez legföljebb analógiás beleélést és beleérzést enged; és lehet jel és jelzett ósviszonya; s ez lehet a test-lelki egyéni életkörökre szorító mint Schelernél; lehet azonban általános világnezet, mely szerint minden testi és anyagi valóság lelkiségnek szimbóluma, képe, úgyhogy ezeknek a képeknek meg egyben az egész valóságnak egyetlen értési lehetősége.⁵⁷

Ezzel a charakteriogai lélekismerés alaptevékenységeiben lényegesen metafizikai alapra helyezkedik. Hiszen testi és lelki jelenségek viszonyát sohasem lehet merőben tapasztalati úton eldönten. A metafizikai szempont itt is nemcsak lehetővé teszi a charakterologusnak tudományos tevékenységét, hanem részben diktálja eredményeit is. A közvetlen jellem-nyilvánulások a maguk egészében és egymáshoz való vonatkozásaikban más gnózeológiai helyzeti energiát nyernek és következéskép máskép színezik a rajtuk keresztül történő lélekismeretet, ha okozatok; máskép, ha csak párhuzamos jelenségsorok; és ismét máskép, ha jelek, vagy épenséggel egy jel-világnak sajátos esetei. A fiziognómika, mimológia, grafológia, általában az általános charakteriogai szémaziologia még korántsem kész tudomány, sok zseniális intuíció és tiszteletreméltó kezdeményezés dacára. Ha egyszer azzá lesz, szüksékgép viselni fogja annak a metafizikának békéjét, melyből született.

2. A charaktero-gnósztikai problémakörben arról van szó, hogy az előttünk föltáruló külső kifejezésekben ne egyszerűen lelki jelenségekre következtessünk, hanem a konkrét egyedi jellemre, mindama mozzanataiban termé-

⁵⁷ Cf. Häberlin: Der Charakter, 7 kk.

szetesen, melyeket a jellem-struktúra metafizikai tárgyalásánál megállapítottunk. A konkrét *jellemismerés útja* itt nagyjából a következő: egy tapasztalat alá eső jellemnyilvanításból, akár közvetlen kifejezésről, akár lenyomatról van szó, megértem a kérdéses konkrét lelki magatartást. Több ilyen magatartás vagy adott esetben egy is, arra készítet, hogy visszavezessem jellemvonásra, melynek gyökere többnyire mint disposíció vagy kezdőképesség jelenik meg. A jellemvonásokat egymáshoz viszonyítom, az alap- és szerzett vonásokat különválasztom, mindegyiknek megállapítom a jellem tartalmi és formai struktúrájában a statikai és dinamikai helyét, és ezzel megkapom az empirikus jellemet. Ezt a lehetőség szerint alapjellemre, a tapasztalati jellem sejtett magvára vonatkoztatom, és aztán visszamenőleg e jellem-centrumból megállapítom, hogy a magatartás melyből kiindultam, mikép foly az alapjelemből, és mit jelent a jellem struktúrájának és életének egészében. Ez a második, visszamenő folyamat a legjelentősebb charakterognózeológiai mozzanat, a szó szoros értelmében vett charakterológiai megértés, csak úgy vihető keresztül, ha már ismerjük a jellem-elemeket és kölcsönös vonatkozásait, vagyis azt a középpontjában meglátott egységes koordinátarendszer, melyre az egyes jellem-mozzanatokat vonatkoztatnunk kell. De viszont a jellem-egészet csak részeiből ismerjük meg. A sajátos charakterológiai megismerés eszerint sajátos jellegű ismerésfolyamat, ahol sejtelemszerűen vagy a művészihöz hasonló intuícióval elő vételezem a jellem-egészet, ennek világánál látom meg csak igazi mivoltukban az egyes jellem-mozzanatokat; innen ismét visszatérök az egészhez, mely így már színt és teltséget kap; ez aztán ismét élesebb világításba helyezi a részeket; és így tovább.

Ez a sajátságos oszcilláló folyamat, ez az *ide-oda-jár a jellem-egész és -részek között, metafizikai pályán történik*. mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy ez a művelet a kifejezés-elméleten épül föl, és ennek éppen a legfinomabb sodronyain jár. T. i. a) a jellegzetes mozzanatokat keresi. Minthogy a teljesség itt is, mint egyebütt a tudományos földolgozásban, megoldhatatlan föladat, rendszerbe kell foglalnia azokat a

mozzanatokat, melyek a konkrét jellem megismerésének vezérmotívumai lehetnek, melyekkel a többiek adva vannak mint szindromok.⁵⁸ Ez azonban válogatást és értékelést jelent, és így eredményében lényegesen attól függ, milyen helyet és szerepet tulajdonítunk a kifejezésnek a jellemélet egészében; vagyis függ a kifejezés-elmélet metafizikai komponensétől, b) A lelki mozzanatoknak charakterológiai értelmezése a jellem-mozzanatokat beiktatja a jellem egészébe. Ez a művelet azonban nemesak logikai megalapozásában, hanem eredményében is föltételezi a konkrét élő egésznek és részeinek kölcsönös viszonyáról való elméletet, mely többé nem tapasztalati kérdés és nem is részesült eddig egyértelmű megoldásban, (p. 15) Ezen a ponton tehát mindig marad a charakterológiai értelmezésben egy darab metafizika.

Ezzel azonban a charakterológiai értés és értelmezés metafizikai komponensei nincsenek kimerítve. A charakterológiai értelmezés ugyanis lényegesen teleologailag tájékozódó művelet. A jellem minősítését, mondjuk formai mozzanatainak vezérrostját az irányulások (Strebungen) adják, sőt akárhányan Utitz-al, a pszichiáter charakterologusokkal és a franciaikkal ebben látják a jellem lényegét. Már most az irányulások *valamire* való irányulások; tehát célirányos folyamatok; akár csak formálisak azok (kanti értelemben), mint pl. hatalomra, szabadságra, dicsőségre való törekvés, ahol nem jelentős, milyen téren és tárgyakon érvényesülnek; akár tartalmi jellegű célok (tudomány, jólét, növénygyűjtés stb. önmagáért). Az ösztön-jellegű irányulások is célokat valósítanak. Igaz, itt a cél mint lendítő erő, mint *vis a ter go* jelenik meg, nem mint az önkényes irányulásoknál gondolattal elővételezett cél, mely hív és mint a *vis a facie* indít. Az ember és az emberiség élete célos tevékenységek szövédéke. Következéskép a konkrét egyedi jellem is célos egész; s minden egyes jellem-mozzanat csak azáltal kap charakterológiai értelmet, hogy megjelöljük helyét a céloknak e rendszerében és hierarchiában: „Verstehen heiszt in die

⁵⁸ Amint ezt pl. a grafológiára nézve a francia *Michon* tapasztalati anyaggyűjtése és W. Preyer elméleti előmunkálatai után elvben és jórészt a gyakorlat számára is megcselekedte *Klages*.

besondere Wertkonstellation eines geistigen Zusammenhangs eindringen”, mondja Spranger.⁵⁹

Ezen a ponton úgyszólva fölözíre jut és kézzelfoghatóvá válik a charakterologai értelmezés metafizikai bordazata. Nem a *teleológiai orientálódás általában* az, amire itt utalok, bár a teleológiai elmélet mindenkor *κατ' εζοχήν* metafizikai műveletnek tekintették. Az exakt természettudomány, nevezetesen a biológia is, ezen a címen utasította ki kutatása egész területéről, és a nyomában járó Fechner—Wundt-féle pszichológia ezért nem akart neki még vendégjogot sem adni. És hogy a szél azóta fordult, hogy a teleologia mint struktúra- és komplexum-elmélet megint bevonult a pszichológiába, és mint vitalizmus vagy enkapsis-elmélet a biológiába, sőt mint energetika vagy relativitás-elmélet a fizika ajtaján is kopogtat — mind tudott dolog. De itt nem erről van szó. Amíg ebben az általános meggondolásban maradunk, legföljebb azt állapítjuk meg, hogy a charakterologai értelmezésnek egy szükséges föltétele metafizikai jellegű. Az én célom pedig megmutatni, hogy a metafizika a charakterologiának nemcsak föltételeit adja, hanem legsajátosabb szakmegállapításait is állandóan sugalmazza és irányítja. S ebből a szempontból a teleológiai tájékozódás a következő sajátos charakterologai vonatkozásokat mutatja:

a) A charakterologiának szüksége van az *irányulásoknak* (mind az ösztönös, mind a szándékos irányulásoknak) lehetőleg teljes és a konkrét tényleges lelki magatartásokat felölelő rendszerére: hisz a jellem-struktúra minősítő komponenséről van szó. Már most mit tekintek irányulásnak, milyen legáltalánosabb szempontok szerint csoportosítom az irányulásokat, melyiknek milyen helyet adok a célos vonatkozások egész rendszerében, minden lényegesen azon fordul, minek fogom föl az embert, és milyen szerepet tulajdonítok benne az egyes életköröknek. Erről meggyőz egy tekintet a legteljesebb ilyen rendszerre; Klages-ét⁶⁰ gondolom, melynek már

⁵⁹ E. Spranger: *Lebensformen*.⁶ p. 413.

⁶⁰ Kiválóságát a gyakorlat emberei is elismerik: „Die eingehende Darstellung (der Strebungen) bei Klages gehört zum Besten, was über Charakterologie geschrieben ist.” Igy Jaspers: Allgemeine

legáltalánosabb szempontjai: oldások és kötések, ezeken belől személyi, érzéki és szellemi indítékok, a pathos és ellenpólosa: az aktivitás, már első tekintetre elárulják az ú. n. tragikus metafizikából való születésük anyajegyét. Történeti bizonyítékot szolgáltat egyébként Freud és Adler rendszere is, melyek óriási tévedéseik dacára is többek között azért értek oly nagy hatást, mert vállalkoztak arra, hogy a konkiét lelki életet jól kezelhető egységes teleológiai állás-pont alapján értetik meg.

b) Lehetetlen az emberi jellemet vagy annak csak *egy* mozzanatát is tárgyalni a nélkül, hogy az embert be ne állítsuk a világgyetembe, ott meg ne keressük a helyét; és a nélkül, hogy magában, az emberben is ne keressük azt a fenék-áramot és alaperőt, mely létének értelmet ad azzal, hogy őt hozzákapcsolja a lét egyeteméhez. Az imént említett Freud ezt pl. az ő általa egészen sajátos értelemmel ellátott libido-ban találja, Adler az egyéni érvényesülni-akarásban. Klages az élet és szellem antagonizmusában, amint kíméletlen következetességgel Nietzsche hirdette elsőnek. Nyilvánvaló, hogy a jellem struktúrája és annak egyes mozzanatai más-más arculatot kapnak, de más-más vonásokkal is bővülnek avagy szűkülnek, a szerint, amint más-más ilyen világnézeti háttérbe vannak állítva.

Ezzel pedig a charakterologiai értés a főerével a metafizikából táplálkozik. Nem lehet az egyes embert sem kereszt-, sem hosszmetszben, sem fönnállásában, sem viselkedésében megérteni, ha eleven és minden oldalú vonatkozásba nem hozzuk az összemberiséggel, sőt a mindenseggel. Kissé általános és költői, de igaz Spranger megállapítása: „Insofern (das Verstehen) sich immer auf den ganzen Menschen bezieht und eigentlich erst in der Totalität der Weltumstände seine letzte Erfüllung fände, hat alles Verstehen einen religiösen Zug . . . Wir verstehen uns in Gott.⁶¹ Ezeknél az szavaknál természetesen nemcsak arra az áhítatos, kegyele-

³ Psychopathologie, p. 345; cf. H. Hoffmann: Das Problem des Charakteraufbaus, p. 34. Hasonló teljességre törekszik, de korántsem olyan mélyen járó Kronfsld kísérlete in: Jahrbuch f. Charakterologie, IV. p. 239-96.

⁶¹ E. Spranger: Lebensformen, p. 418.

tes ámulatra kell gondolni, mellyel az emberkutatónak minden egyes egyén előtt mint a mindenének egy egyszeri és megisméletlen tagja előtt kell megállnia, akit nem szabad egyszerűen beskatulyázni és sablonokkal meg patronokkal, elintéznie; hanem arra a nagy tényre, melynek Leibniz filozófiája ád oly nagystílú nyomatékot: az egyed nem érthető meg a mindené nélkül, mert annak tükrözése és kompendiuma.

c) A charakterogiai értelmezésnek még egy útirányára kell rámutatnunk, mely nem mindig, de adott esetekben annál biztosabban metafizikai területre viszi a charakterológust. A charakterogiai értelmezés, mint mondtuk, genetikai, vagyis a lelki tartalmaknak és összefüggéseknek egymásból való értése, szemben a kauzálissal, amely a jelenségeknek nem értelmét, hanem valósító okait keresi. A dolog természeténél fogva már most *az értsnek vannak határai, a kauzális magyarázásnak nincsenek*. Hisz mindennek van létesítő oka, de nem mindennek, és nevezetesen nem minden jellem-jelenségnek tudjuk az értelmét. Megértjük, hogy a testi fogyatkozása miatt boldogulni nem tudó tehetség ressentiment-ra hajlik; de nem értjük, hogy ez milyen okozati összefüggésben van ama fogyatékossággal, és nem tudjuk, hogy fogyatékosság nélkül is meg lett volna-e benne a ressentiment-nak legalább kezdő képessége. Itt az értsnek vége van és kezdődik az oksági magyarázás. Ezzel azonban a jellem-elemzés közvetlenül átmegy metafizikába. Mert a nem értelmezhető jellem-jelenségek magyarázására fölvett okok tudatkívüli, konstitúciós mozzanatok; és nyilván egészben máskép festik magyarázatainkat, a szerint, mint a tudatkívüli jellemmozzanatokat mint teremtői adományokat, mint öröklési terheltségeket, vagy mint az egyediséggel avagy testiséggel adott korlátozottságokat fogjuk föl.

3. *Művek charakterogiai értelmezése* a charakterognosztika útjának mintegy fordított irányban való megtevése, és ezért természetesen ugyanezen a metafizikai pályán is mozog. Itt tehát *új szempontok* nem kínálkoznak. Mindamellett érdemes megtenni a visszapillantást, mert új oldalról mutatja be a charakterogiai értelmező módszer

metafizikai jellegét. Ha t. i. kultúrtermékeket charakterologialag méltatunk, mint Dilthey, Simmel és iskolájuk, és nevezetesen ha bölcsleti rendszereket alkotójuk jelleméből, típusából akarunk levezetni és megérteni, éppenséggel nem mindegy, vájon a bölcselőt a tárgyi jellegű igazság keresőjének és küldöttjének tekintjük-e, ahol természetesen a jellem is tükröződhetik s így rendszerének bizonyos mozzanatai charakterologialag értelmezendők; vagy pedig csak bizonyos lelki struktúra szükségképes megnyilatkozásának, tehát merőben alanyi értékűnek. Vagyis itt a charakterológiai értelmezésbe egy ismeretelméleti álláspont szól bele döntően; az ismeretkritikai álláspont pedig lényegesen metafizikai tényezőktől függ, mint azt N. Hartmann oly fényes megmutatta.

S ez az elmetafizikásodás még inkább nyilvánvaló, ha tudományunk *egyetemes charakterologiáva* szélesül. Mikor ezen az úton még ott állapodik meg, hogy az egyéni jellemen és jellemfajokon túl egyes hivatások, társadalmi rétegek (pl. a gyáros, a proletár), egyes fajok, népek és korok jellemét keresi, csak a szociológiai elméléstől elválhatatlan metafizikába sodródik bele, amint az kiütközik pl. az individualizmus, kollektivizmus vagy naturalizmus és pszichologizmus ellentétes szociológiai álláspontjában. De amikor a charaktériologiai tárgyalásmódot kiterjeszti az egész mindenre, az állatra, növényre, sőt az élettelen világra, a történelem és kultúra minden nyilvánulására, elvonatkozva az egyéni jellemektől mint konkrét forrásuktól, akkor ahhoz a ponthoz jutott, hol az egész bölcseléstet, sőt minden tudományos föladatot egy az eredeti charakterologia mintájára kidolgozott értelmezéstánban szívja föl. S akkor a metafizika már nemcsak charakterológiai komponensként szerepel, hanem a charakterologia veszi át a metafizikának, sőt minden tudománynak szerepét. Ez a charakterológiai monizmus mint minden Solipsismus, természetesen önsúlya alatt roppan össze.

Ezzel, úgy gondolom, igazoltam tételemet: A metafizika nemcsak előkészítő szolgálatokat teljesít a charakterologia körül, hanem elkíséri műhelyébe és ott minden jelentős föladatkörében szükségképen munkatársa.

Már most kérdésbe tehető: *Alkalmas-e az aristotelesi metafizika arra, hogy a charakterologia számára ezt az állandó és nélkülözhetetlen munkatárs szerepét betöltsse I*

Ismételten volt alkalmunk arra utalni, hogy számos charakterológiai szakkérdésnél éppen a metafizikai komponens vezérszerepe miatt többféle megoldás lehetséges, melyeknek érték-rangját nem lehet merőben a charakterologia sikján eldönten. így tehát elvben többféle charakterologia lehetséges, a charakterologus metafizikai álláspontja szerint. Eleve félhető, hogy ilyen viszonylagos jogosultsága az aristotelesi metafizikai álláspontnak is lesz. Sőt valószínű, hogy lesznek charakterológiai problémák, melyeket e metafizika segítségével jobban vagy legalább is elegánsabban lehet megoldani, mint mással; miként az elméleti fizikának, asztronómianak stb. vannak problémái, melyeket a nem-euklidesi geometriák valamelyikével egyszerűbben és csattanásban lehet elintézni, mint az euklidesivel. Az én *problémám* azonban az: Elég vállas-e az aristotelesi metafizika arra, hogy fölvállalja és hordozza a charakterologiának összes metafizikai föladatait? És elég terményen-e arra, hogy a charakterologia ebben az egyszer elkerülhetetlen metafizikai frigyében egyetlen hitestársul fogadhassa?

Erre a vizsgálatra két meggondolás késztet:

a) Az olyan nagyvonalú és egyöntetű rendszerrel szemben, amilyen Aristoteles metafizikája, lehet helye továbbépítésnek, esetleg kiigazításnak a leibnizi „philosophia quaedam perennis” szellemében. De belőle szerkezeti alapelemeket kiemelni és másokkal helyettesíteni, csak azért, mert konkrét szaktudományos földatok megoldása így kívánja, lehet kényelmes és máról-holnapra hasznos eljárás, de az időtlen tudományos és nevezetesen bölcsleti érdekek kockázata nélkül büntetlenül nem folytatható. A bölcsleti *eklekticizmus* bastard természetét tudományos gerinctelensége mellett főként szellemi meddősége mutatja. S ha az aristotelesi metafizika cserben hagyná a charakterologiát metafizikai segédekezésének akárcsak egy pontján is. kétes értékű szolgálatot tennék mind a charakterologiának, mind a metafizikának, ha Aristotelest eklektikus megfejeléssel ajánlanám.

b) Miért nem teszek kísérletet más metafizikai rendszerrel? Ha szemügyre vesszük a folyton fölkínálkozó új rendszereket, melyek a történeti folytonosságnak sokszor tüntető megtagadásával eredetisége köntösében jelentkeznek és követelődznek, holott akárhányszor alig tesznek egyebet, mint hogy régi, jó terminológiákat átvereznek, aforizmás homályossággal mélységet fitogtatnak, pszeudoproblémákat görgetnek, akkor valósággal föllélegzünk arra a mindenképen illetékes megállapításra: „*Aristoteles lét elmélete mindmáig a legkidolgozottabb metafizikai rendszer,* melyhez viszonyítva más hasonló gondolatpélyletek csak többé-kevésbé fölületes és elnagyolt tervezetek.”⁶² Es igazat adunk Lotzenak, hogy „a bölcsleletnek ma kevésbbé van szüksége eredetiségre, mint szabatosságra.”

A charakterológiai eszmélés számára kínálkozó tapasztalatok és adatok folyton özönlő bőségének színe előtt helye van a figyelmeztetésnek: Entium varietates non temere esse minuendas. De mikor e tények bölcselő földolgozására kerül a sor, még mindig időszerű az évezredes ráelmélésben bevált munkaprogramm: Principia praeter necessitatem non esse multiplicanda. Ha tehát kitűnik, hogy a charakterologiától elválthatatlan metafizikai föladatnak Aristoteles rendszere meg tud felelni, akkor a történelmi folytonosság konstruktív erejének, a meddő eklekticizmust ki-rekesztő termékeny törölmetszettségnek és a szabatosságra törő tudományos ekonomiának nevében meg kell maradni a charakterologiában is a szükséghez képest szervesen tovább épített aristotelesi metafizika mellett.

II.

AZ ARISTOTELESI METAFIZIKA CHARAKTEROLOGIAI RÁTERMETTSÉGE.

Első tekintetre úgy tetszik, hogy a charakterologia nem sok jót várhat Aristoteles rendszerétől. Hisz elsőleges tárgya a konkrét egyedi emberjellem; s szinte bölcslelettörténeti közhely, hogy Aristoteles, sőt a görögök általában *az egyedi*

⁶² Pauler Á.: Aristoteles. Budapest, 1922. p. 13θ.

létnek és egyedi megismerésnek nem, tulajdonítottak értéket, sőt a tudományos megismerés területéről kirekesztették. Ha az új-platonikusok *τιμητοφοι* tanúkkal azt vallották, hogy, az egyedi lét bűn, csak ősi görög hagyományt elevenítettek föl; hisz már Anaximandrosnak egy fönnmaradt ismert töredéke megállapítja, hogy az egyednek léte *αδικία*, melyet pusztulásával kell engesztelnie⁶³ — érdekes elméleti visszfénye a társadalmi közösségi eszme szinte zsarnoki uralmának minden egyéni megmozdulással szemben! Aristoteles a személyiséget, mint olyant, még nem tette vizsgálat tárgyává; ez a téma kétségtelenül a stoikusoktól kapja első indításait;⁶⁴ az egyedről általában pedig megállapítja, hogy tudományosan megismerhetetlen. Ennek a megismerésnek tárgya ugyanis egyetemes és szükségképes, nem egyedi és esetleges.

Ezzel az első benyomással azonban szembeállítható egy másik. Aristotelesnek minden történetirőja kiemeli a *valóságok iránti érzékét és tiszteletét*,⁶⁴ mely gyakorlatilag abban is nyilvánult, hogy minden területen széleskörű megfigyeléseket végzett és végeztetett, óriási tapasztalati anyagot gyűjtött és gyűjtetett a természeti és történeti ismerés minden terén; és elméletileg, amennyiben sarkalatos ismeretelméleti tétele, hogy annál tökéletlenebb az ismeret, minél jobban eltávolodik a tárgyak konkrét meghatározásától.⁶⁶ Tehát valószínűtlen, hogy eleve elzárkózott az egyéni emberi élet gazdag valóságai elől. S csakugyan W. Jaeger vizsgálatai⁶⁷ valószínűvé tették, hogy fejlődése harmadik szakában különös hévvel fordult a történelemben és a körülötte zsibongó életben megnyilvánuló konkrét emberi felé. Élete és művei kitűnő emberismerőnek bizonyítják. Ezek után különös volna,

⁶³ H. Diets: Die Fragmente der Vorsokratiker frg. 13. (I⁴, 1922, p. 15).

⁶⁴ Cf. Eucken: Geistige Strömungen der Gegenwart.³ 1909, p. 346.

⁶⁵ „Die Freude am Detail”. Így Th. Gomperz: Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie, III. Leipzig. 1909, p. 21.

⁶⁶ F. Zeller: Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung, II. 2. (Aristoteles und die alten Peripatetiker). Leipzig,³ 1879, p. 171 kk.

⁶⁷ W. Jaeger: Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung. Berlin, 1923, p. 342 kk.

ha éppen a charakterologia üres kézzel volna kényetlen távozni a *Hegistatos*ból a tudományos tevékenységeknek ebből az áldott műhelyéből, melyben annyi szaktudomány szülőhelyét tiszteri. S csakugyan az erényeknek tüzes és életszerű festése minden két Ethikában,⁶⁸ közöttük a *μνατογνία*-ból szóló,⁶⁹ melyhez valószínűleg Nagy Sándor állott modellt, a charaktero-tipológia első ismert kísérleti példáit nyújtják; sőt az északiak, barbárok és görögök általános jellemzése és ezeknek az államformákhoz való vonatkoztatása⁷⁰ a népekre és kultúrtermékekre kiterjesztett charakterologiának első kísérletei közül valók.

De hogy milyen szellemet hagyományozott Aristoteles az ő iskolájára, arról hozzávetéseknel nyomatékosabban beszél el tény, hogy a charakterologiának tulajdonképeni ősatyja: *Theophrastos* a *Characteres*-el. és első tudatos alkalmazója: *Aristoxenos* a *Bion*-val az ő tanítványai. Tehát történeti bizonyásot szolgáltatnak arra, hogy bármilyen utat vett is az egyedinek értékéséről és megismeréséről fölállított elméletük, a gyakorlatban a konkrét egyedi élet gazdagsága és eredetisége kihívta és megtermékenyítette tudományos tevékenységüket nemcsak az életismeret és a politika területén, amiről Aristoteles irodalmi hagyatéka oly imponáló bizonyásot szolgáltat, hanem a Theophrastossal meginduló hagyomány értelmében (a mostanában ismét többször Aristoteles neve alatt emlegetett *Φναιογνομονιχά* a Kr. u. 2. századból való komplikáció⁷¹) a konkrét egyedi emberkutatás terén is.

A mindebből leszűrődő praesumptio valóságtaalmát a részletekben megállapítani a következő vizsgálat van hivatva.

A) Egyetemes és egyedi lét. — Az aristotelesi léttannak szemben Platon realizmusával az a sarkalatos tanítása, hogy a teljesfokú és tartalmú valóság nem az egyetemesnek, a

⁶⁸ Eth. Eud. III—IV. k. Eth. Xicom. III--V. k.

⁶⁹ Eth. Nie. II. (11076 22); IV. 7. (1123α 34.).

⁷⁰ Polit. VII. 7 (137, 13276 19..).

⁷¹ Cf. K. Praechtler: Die Philosophie des Altertums (Überwegs Grundriss L). Berlin,¹²1926, p. 369.

fogalmak, meghatározások tartalmának, a δεντερά ovnia-nak. jár ki, hanem a konkrét létező egyedi valóknak. A τόδι, τι minden tudományos megismerésnek kiinduló pontja és elsődleges tárgya, a metafizikainak is. Ám ezzel Aristoteles legalább a kiindulásban és az ismeret anyagszolgáltató tárgyának (*objeclum materiale*) megjelölésében ugyanarra az álláspontra helyezkedik, mint a charakterologia, mint amelynek elsődleges tárgya a konkrét létező emberegyed, a ~~θέση του~~.

Igaz, a szigorúan tudományos megismerés Aristoteles szerint éppúgy, mint Sokrates és Platon szerint nem az egyedre mint olyanra irányul, hanem az egyediben megjelenő egyetemesre. Nem az egyediségek, hanem a fajok a fogalmi megismerésnek és ennél fogva a logikai műveleteknek, szillogizmusoknak, meghatározásoknak és osztályozásoknak tárgyai; és egészen bizonyos, hogy Aristoteles a mai charakterológiai ismeretek legsajátosabb céljának, a konkrét egyedi jellemnek tudományos megismerését a ~~θόσα~~ körébe⁷² utalta volna. Tehát úgy tetszik, ami támaszt itt a charakterolgiának az arístotelesi metafizika nyújt, azt elveszi az ismereteimélete.

Azonban, hogy fogalmi ismeretünk tartalma az egyetemes és nem a hic et nunc egyedi, azt a logikusok ma csak úgy vallják, mint annak idején Aristoteles. S mikor a mai tudósok mindenmellett vállalkoznak az egyszerinek tudományos tárgyalására (történelmi események, egyszeri kultúrjelenségek, emberek jellemzése, unicumok leírása), kénytelenek azokkal a kifejezésekkel élni, melyeknek értelme fogalmi, tehát egyetemes, úgy hogy tárgyalásainkban az egyedi valóság tartalma mint egyetemes mozzanatoknak és vonatkozásoknak metsző és csomópontja jelenik meg, de nem mint egyetlen tudományos fogalomnak egyenesen intendált tárgya. Vagyis az egyedinek tudományos megfogalmazásában ma is Aristoteles álláspontja értelmében járunk el. Sőt, amikor jelentős pedagógusok a jellem legbelsőbb mivoltát és ideálját abban látják, hogy időtlen értékeket valósít szemben az időlegesekkel, és amikor ennek az eszménynek az egyéni-

⁷² Cf. Anal. post. I. 33 (806 30.); II. 19 (100& 5 kk.).

ségben mint olyanban emelkedő gátjairól beszélnek,⁷³ teljesen a görög fölfogás nyomában járnak; éppúgy, mint a modern kísérleti lélektan, mely az ú. n. egyedi eltérésekben évtizedeken keresztül csak hibaforrást látott, és arra fordította egész éleselműségét, hogy módszereket találjon ki-küszöbölésükre. A difféncias lélektan aránylag új dolog.

Ami az egyedekben gnózeologialag rögzíthető vonások mögött élő és forrásosz osztatlan egész, azt csak közvetlen szemlélet fogja meg. Ezt Aristoteles éppúgy nem tagadja, mint akármelyik modern intuicionista.⁷⁴ — Sót, amikor a legmagasabb ismeretek pszichológiájának alaptételeül vallja: *οὐδέ τοι τοι ἄριν γαρ τάπιατος η γεγονή*,⁷⁵ az elvont fogalomhoz a lehető legszorosabban hozzáfüzi a konkrét eleven egyedi valóságot, mint ennek a fogalmi ismerésnek forrását és eszközét, mely a halvány fogalmi vázat éettel és színnel tölti. Nem volna oly nehéz ennek a megállapításnak fonalán kidolgozni a konkréturnok tudományos megismerésére egy elméletet, melyben az intuícióval megragadott egyedi való az általános mozzanatokat felölélő fogalmak rendszerének vonatkozási középpontja, mintegy mér-tani helye; s így az egyed fogalmilag egyértelműen és ki-merítően meg volna határozva.

Sót bajos belátni, hogy tartalom, azaz ismeretgyarapítás szempontjából mivel nyújt többet az olyan ismeretelmélet, mely a konkrét egyednek nemcsak a legteljesebb valóságot tulajdonítja, hanem megteszi az ismerés elsődleges tárgyának is,⁷⁶ mint a *nominalizmus* minden árnyalata. Lehet, hogy ez a fölfogás megszünteti azt az antinómiát, melyet Aristotelesnek az egyed kizárolagos teljes valóságáról és az igazi ismeretnek mégis egyetemes jellegű tartalmáról való fölfogása legalább is horzsol.⁷⁷ De nem szüntetheti meg azt

⁷³ így pl. G. Kerschensteiner: Charakterbegriff und Charaktererziehung. Leipzig, ³1923. p. 51.

⁷⁴ L. Pauler találó megállapításait a fogalom állítólagos „üres-séget” illetőleg: Logika, p. 140.

⁷⁵ Anim. III. 8. (431a 16). L. Pauler: Aristoteles 52/3.

⁷⁶ Cf. Schütz: A klasszikus ferences theologia Budapest, 1927, p. 20.

⁷⁷ így már Zeller: Arist. 344 kk., 802 kk.; utána Gomperz: Griechische Denker, III. 59 kk. El lehet ismerni, hogy Aristotelesben

a pszichológiai tényt, hogy fogalmaink tartalma nem az egyedi lét a maga formai mivoltában, és hogy az egyedenek tudományos földolgozására nincs más mód, mint amelyet jelezünk, és hogy az intuíció, mint olyan, nem tudományos jellegű megismerés.

Különben is, az ismeretelméleti álláspont a szaktudományos megismerés számára sohasem annyira jelentős, mint a metafizikai. A metafizika mint a valóság folttárása tartalmi ismeretek forrását tudja megnyitni vagy elzárni; az ismeretelméleti megfontolás csak minősíti, fokozattal, mondjuk, címmel és jelleggel látja el azt az ismeretet, mellyel már rendelkezünk, de új forrást nem nyit.

2. Ezért a charakterologiai megismerés számára az egyedi való ismeretelméleti helyzeténél sokkal fontosabb az *egyediesítés elvénnek kérdése*. Láttuk, ezen fordul meg két jelentős charakterologiai kérdés megoldása: A principium individuationis mint differentia individuans ontologica egyáltalán utat nyit az egyedi jellem egyedi jellegzetének, másoktól való gyökeres különbözésének megismerésére; másfelől pedig lehetséges differenciálásai adják meg a jellem természetes fajait.

Mindkét irányban a charakterologia számára legkevesebbet nyújt a — mondjuk — legmodernebb elmélet, Leibnizé, aki mindenestől magáévá teszi Suarez fölfogását:⁷⁸ Unaquaeque entitás est per se ipsam individuationis principium. Ez ugyanis nem mond egyebet, mint hogy minden lény eo ipso egyed, és így nem az egyedi lét jelent ontológiai problémát, hanem az egyetemes. Ez az elmélet hiába teszi

a platonikus és asklepiosi álláspont (Gomperz) ütköznek és varrataik teljesen nem forrottak össze. De akkor azt is el kell ismerni, hogy Aristoteles becsületes és szívós igyekezetté), iparkodott összeegyeztetni a valóság egyedi jellegét és ismereteink egyetemes tartalmát. A gnózeológiai fenomenológia színe előtt ez az aporia mindmáig érintetlenül fönnáll, és senkinek sem sikerült idáig megmutatni, hogy megszüntetésére Aristotelesnél jobb utat választottak azok, akik úgy akarnak fölébe kerekedni, hogy az egyik tagját elnyomják vagy a romantikai dialektika metamorfózisaival az egyiket a másikba változtatják.

⁷⁸ Suarez: Disput. Metaphys. V. 6, 1. Ez voltaképen Duns Scotus nézete, cf. J. Assenmacher: Die Geschichte des Individuationsprinzips in der Scholastik. Leipzig, 1926. p. 92 kk.

az egyedi létet a megismerés, a lét és értékelés rendjében az «lső helyre, hiába mond minden egyedet páratlannak, egyszerinek és a mindenisé foglalatának, illetve tükrének. Gazdagsága mellett, vagy talán éppen e miatt heurisztikailag rendkívül szegény. A kutató számára csak tautológiát tartalmaz: minden való eo ipso egyed, és az egyed az igazi való. De a charakterologus azt kérde: ha minden való egyedi léttel rendelkezik, az egyes egyedek léttartalmi különbsége honnan ered és tartalmilag miben áll? S erre Leibniz fölfogása nem ád feleletet.

Ugyanezt kell mondanunk arra az elméletre, mely a létezési vagy *létesülési tényt* mondja az egyediesítés elvének. A létezés ugyanis semmiféle fölvilágosítást nem nyújt a léttartalmi mozzanatokról; ezt helyesen láta meg a Husserlféle fenomenológia is. Hisz elméletben semmi akadálya annak a lehetőségnek, hogy két egyed teljesen azonos tartalmú legyen; csak létezésük tényében, skolasztikái nyelven szólva, szubsziszenciájukban különbözzenek. Ez a lehetőség csattanósan illusztrálja amaz álláspont charakterológiai meddőségét.

S mit tud itten nyújtani *Aristoteles*? Ha ō témaszerűen nem is tárgyalja az egyediesítés elvének kérdését, nincs kétség benne, rendszerének egész logikája ide sodor,⁷⁹ hogy az ō szemében az egyediesítő mozzanat az anyag; nem a maga elmosódott általánosságában, hanem a megfelelő létmeghatározó forma (skolasztikái nyelven: *forma substantialis*) befogadására vonatkoztatott ama mennyiségeben, amelyet Szent Tamás⁸⁰ *materia quantitate signata-nak* nevez. A fajok is természetesen egyedek, bár nem a létezés rendjében — kivéve azt a világot, hol nem szerepel anyag mint *forma-befogadó alom* (*substratum*); innen Szent Tamás híres theologiai tanítása: minden angyalfaj csak egy egyeddel van képviselve. Meghatározott tartalmú és egyetlen való az is, amit az ember szó jelent és az ember-fogalom intendál. De hogy ez az egy emberség, melynek következtében nem emberebb Sokrates,

⁷⁹ Zeller: Arist. p. 324 kk.; 331 kk.

⁸⁰ Thom: *De ente et essentia c. 2;* cf. *Opusc. 29. De principio individuationis; Summa theol. I. 3, 3.*

mint Callias, mégis az egyik esetben Sokrates, a másikban Callias, azt az emberség-befogadó, hordozó és módosító anyagi mozzanatnak kell betudni. Callias és Sokrates közt az a különbség, hogy az ember faji valóságát itt ilyen izmok és csontok, ott amolyanok vették föl és hordozzák.⁸¹

Ebben az ágas-bogas kérdésben nem akarnék arra az álláspontra helyezkedni, hogy Aristoteles felelete a bölcseség végső szava. Ismerem és méltányom a nehézségeket, melyek a hylemorphismus tanításában lappanganak. Azonban Aristoteles tana ma is még legalább olyan joggal képviselhető, mint bármelyik más elmélet; és itt csak *charakterologiai használhatóságáról* van szó. És ebben a tekintetben szinte meglepő, hogy éppen újabb és legújabb irányoknak mennyire nyújt természeteszerű megalapozást, annyira, hogy úgyszólvan csak metafizika nyelvére fordítja azokat a biológiai és pszichiátriai meggondolásokon épült elméleteket. Csak a jelentősebbekre utalok:

a) A *jellem, és a test közötti összefüggések*ről való gyanítások szemünk előtt szinte fogható tudományos megalapozással kezdenek formát ölni. Az endokrin mirigyeknek, nevezetesen a nemi, a paizs-, thymus-mirigyeknek az egyedi pszichére való döntő hatása ma már szinte kísérletileg van kimutatva. Kretschmer elmélete (*Körperbau und Charakter*) a részletekben vitatható és megtámadható állításai dacára iskolát teremtett; és ami belőle a tudományos kritika szűrőjén átmegy, még mindig bőven elég ahhoz, hogy megadja az ellensúlyt Schiller ismert állításához: Es ist der Geist, der sich den Körper baut. Ezek az eredmények és a jogosult további kilátások nemcsak hogy zökkenő nélkül beilleszkednek Aristotelesnek az egyediesítésről vallott fölfogásába, hanem egyenest folyományaként jelentkeznek.

b) A *jellemfajok* problémája, mint jeleztem, még alig van munkában. Ami kevés itt történt, az épp úgy mint a jellemmozzanatok szerinti fajosítások (cf. 26. lap), meglepő egyötöntüséggel a testi életből, testalkatból, biológiából vett analógiákkal dolgozik,⁸² és csak így tud jellemfajokat

⁸¹ Metaph. VII. 8 (1034a 5-8).

⁸² L. pl. Jahrbuch f. Charakterologie, I. p. 324 kk.; Klages: Vom Wesen des Bewusstseins, p. 32 kk.

megállapítani és rajzolni: nagy-, kiskaliberű, ilyen vagy amolyan fából faragott, hajlékony, szívós, nehézkes, könnyű fajsúlyú ember stb. Ezt a methodikailag rendkívül figyelemre méltó tényt bele kell állítani egy nagyobb összefüggésbe. A charakterológiai vizsgálatok a jellem-kifejezésekkel indulnak ki; érthető a kísértés minden charakterognosztikát fiziognómikába oldani akarni (mint R. Kaszner,- teszi: Die Grundlagen der Physiognomik 1923.). Ez azonban arra utal, hogy a jellemek mint külön jellegnek is elsődleges forrása ha egyenest nem is a test, minden esetben a léleknek vele való konkrét kapcsolata. Ez pedig Aristoteles általános metafizikai alaptanításának anthropologai részletezése, mely Szent Tamás kiépítésében⁸³ egyáltalán nem rövidíti meg a lélek egyediségét.

c) Nagy probléma, melyhez a pszichiáterek jóvoltából bő anyag áll rendelkezésre, bár hiányzik az elvszerű földolgozás: a *charaktero-pathologia*. Merő elméleteskedők hajlandók ugyan arra az álláspontra helyezkedni, hogy a volta-képeni jellem nem lehet beteg. Azonban az élet és a történelem ennek igen határozottan ellene mond. Akárhány embert, életének görbékét nem tudjuk megérteni, ha legmélyebb mivoltában, tehát jellemében betegnek nem minősítjük.⁸⁴ Már most az eddigi vizsgálatok egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a jellem pathologai csiráit a konstitucióból kell keresni. S ez megint az aristotelesi egyediesítő. azaz jelleg-adó elv irányába mutat.

B) A *τύπος της* metafizikai struktúrája, — Sehol nem oly szembetűnő az aristotelesi metafizikai szempontok charakterológiai termékenysége, mint itt. Mikor az ember a lelki képességek és lélek-szubstancia ellen Herbarttól oly nagy lendülettel megindított, Wundt-tól és iskolájától oly szívósan folytatott harcok benyomásával kezdi olvasni *Stem Diferencias* lélektanának első fejezetét, vagy fölüt egy rend-

⁸³ Cf. *Thorn.*: Summa contra Gentes, II. 73, 4.

⁸⁴ Jaspers: Allgem. Psychopathologie, p. 290-355. Különösen F. Kehrer u. E. Kretschmer: Die Veranlagung zu seelischen Störungen Berlin, 1924; Ranschburg: Az emberi elme. (Érzellem, ösztön, akarat, egéniség.) p. 243 kk.

szeresebb charakterologiai munkát, avagy újabb pszichológiai müvet, nagy meglepetés éri: képességek, tehetségek, dispozíciók, lelki minőségek, készségek, lélekszubstancia fogalmai rajzának felé, még pedig, ami meglepőbb, általában az Aristotelestől definiált értelemben. Az aristotelesi metafizika alapfogalmainak ez a nem várt rehabilitálása a szimp-tómás értékénél maradandóbb súlyt nyer, ha föltárjuk gyökereit.

Aristoteles a konkrét egyedi valónak, a *τοδε τι*-nek metafizikai elemzésében két *különnemű* és *egymást keresztező fogalomtárban* állapodik meg: az egyik a konkrét egyedi valót a lét és léttartalom szempontjából nézi, és magánvalót meg járulékokat (*οὐβία πρώτη-βνυβῖηηχότα*), némi leegyszerűsítéssel lehet mondani, léttartót és léttartalmat állapít meg, hol azonban a léttartó a skolasztikusoknak továbbépítő vizsgálatai szerint egyben léttartalmi mag. — A másik az actus-potentia (ténylegesség-képesség, *ενέργεια - δύναμις*) transzcendentális szempontjai szerint materia-1 és forma-t különböztet meg. Ha már most a materia-t a másodlagos aristotelesi értelemben vesszük, mint szenvedőleges, meghatározatlan, további tökéletesedést tűrő, sőt áhitó létmozzanatot, a formát pedig elsősorban mint lényeg-meghatározó mozzanatot (a skolasztikusok forma substantialis-a). amely tartalmileg minőségek és vonatkozások egységes szövedéke, a kettőnek keresztezséből olyan fogalom-hálót kapunk, melyben erőltetés nélkül *elfér a charakterologiai struktúra-problémának minden metafizikai komponense*.

a) Mindenekelőtt a charakterologiai rétegek, a jellem-nyilvánulások, mögöttük a jellem-érvényesítések, ezek mögött a vonások és legmélyül a jellem egységes magva szemmel láthatóan teljesen aristotelesi előírás szerint építik föl az egyedet: az actusok rétege alatt potentia-k és habitusok, ezek egységes foglalata és szubstrátuma: natura; és végül az egységesítő, hordozó és birtokló szubstancia.

b) Ami pedig a charakterologiai rétegek, illetőleg mozzanat-csoportok kölcsönös viszonyát, a jellemalkatot illeti, azt senkinek sem sikerült gyökeresebben megfogni és a valóságnak megfelelőbben kifejezni, mint Aristotesnek a materia-

forma fönt vázolt vonatkoztatásával. A charakterologia sok vitától és zagyvaságtól szabadul meg és a legtermészet-szerűbb útra tér, ha abban állapodik meg, hogy minden jellemben vannak mozzanatok, melyekből alakul, tehetségek, hajlamok, képességek, melyek sok emberben azonos tartalmúak lehetnek: a *jellem anyaga*, tartalma; és vannak más rendbeli mozzanatok, melyek abból az anyagból megalkotják a jellem épületét: *formai jellem-elemek*. Aristoteles rendszere éppenséggel nem állja aztán útját annak a törekvésnek, mely a formát tovább elemzi, és tartalmában minőségekre és relációakra bontja, mint Branden *stein*⁸⁵, vagy minőségekre és struktúrára (*Gefüge*), mint Klages. Ebben a formában aztán az aristotelesi lét-elemzés nemcsak könnyen kezelhető osztályozási elv, hanem egyben állandóan termékeny heuriszkikai útmutató.

c) Hogy *jellemfajokról*, valóság-típusokról csak olyan metafizika álláspontján lehet szó, mely általában valóság-jelleget tulajdonít a fajoknak, tehát túlmegy a nominalizmuson és relacionizmuson, azt nem kell bizonyítani. Aristoteles a nemek, fajok és egyedek hierarchiájának föltárával egyenest folhvív charakterologiai alkalmazásokra.

C) A potentia-actus tana. — Az *ούναμις-ενέργητα* fogalompárja volt hivatva Aristoteles rendszerében megoldani a változás problémájában azt az antinómiát, mely az eleai bölcselőktől örökségként Platonra szállt és tőle Aristotelesre. Itt kell tehát elhelyezhetőnek lenni a charakterologia genetikai problémájának, ha egyébként az aristotelesi metafizika be tudja tölteni azt a hivatást, melyre nézve vizsgálat alá vettük. Számunkra itt két mozzanatnak van különösebb jelentősége:

a) minden változásnak megindító és befejező mozzanata Aristoteles változás-elmélete értelmében egy *actus*, mely léttartalmilag forma, azaz minden irányú lét-meghatározottság. A változásnak már Herakleitos óta oly drámai erővel észlelt egyetemes jelensége ezzel biztosítva van a monista

⁸⁵ B. v. *Brandenstein: Grundlegung der Philosophie*. Halle, I. 1926, p. 10 kk.

elmosódottság ellen: a változások bármely folyamatának bármely fázisa forma, azaz meghatározott léttel, vagyis jelleggel rendelkezik; tehát határozott tartalmú, tudományos értékű jellemzésnek is elvben hozzáférhető.

b) A *potentiate* és *actusok* Aristotelesnél sok dimenziójú hierarchiát alkotnak, melyben lét- és értékrendi fölé-, alá-, mellérendeltség, valós és eszményi függések vonatkozásaiban helyezkednek el. Ezáltal a változás Aristoteles szemében a tökéletlenből tökéletesre, elmosódottból határozottra, alsóból magasabbra törtető kifejlődés jellegét ölti. A képességen, a szó tágabb értelmében vett anyagi mozzanatban ezért nemcsak fogékonyúság van elszenevedni a formák behatásait, hanem vágy, irányulás, *op/íj* a hiányokat kiegészítő tökéletesebb lét, a forma után. A forma pedig mint entelechia célrányos határozottsággal lépésről-lépére érvényesíti a benne csiraszerűen elhelyezett és alapvonalazott tartalmat, még pedig a célos összerendezettséggel összefüggő természeti tényezöknek behatására, amíg ki nem bontakozik, létbe nem szökken teljes tartalma.

Ezzel a finom elemzéssel⁸⁶ meg vannak nyitva azok a források, melyekből a charaktero-genetikai probléma merítheti metafizikai szükségletét: A charakterologiai *invariánsokat* mindenekelőtt ott kell keresnünk a jellem anyagi mozzanatában egyfelől, a szubstanciában, vagyis a jellemmagban másfelől, mely hivatva van biztosítani a jellem egységét és folytonosságát. A *variánsok* pedig két összetevőből származtatandók: A jellemváltozás, mint reális lehetőség, mint kifejlődésre képes és kész alapvonalazás adva van a jellem tartalmi mozzanataiban, melyek tehát itt a jellem-anyag jellegét öltik. Mint tényleges jellemváltozás pedig adva van az egymást leváltó minősítő és vonatkozási mozzanatokban, melyek tehát mint a jellem-anyagot alakító, formai mozzanatok jelentkeznek.

Ami a változtató tényezőket illeti, az exogén tényezők, a környezet és természet oksági beszövödései a mi vizsgálódásunknak nem nyújtanak új szempontokat. Hanem figyelmet

⁸⁶ „Ma sem tudjuk a változás mibenlétét találóbban jellemezni”; Pauler: Aristoteles, p. 54.

érdemel az a kérdés, mikép alakulnak az *endogén jellem-változtató tényezők* Aristoteles metafizikájában? Nekem úgy tetszik, itt nem lehet más megoldást találni, mint hogy az egyéni jellem önváltoztató erejének legmélyebb metafizikai gyökere az *egyénített entelechia*. Hogy a fönt (48. lemondottak dacára ilyenről lehet szó Aristoteles rendszerében, azt egyrészt abból kell következtetnem, hogy az entelechia forma (mindenesetre létadó forma, forma substantialis); a formák pedig csak az egyedekben valóságosak. Tehát elvben Aristoteles nem tehet kifogást az ellen a gondolat ellen, hogy a tényleges, létező forma reális vonatkozásokkal beleszolgál mindenekbe a tartalmi mozzanatokba, melyek az egyedi létet alkotják. S csakugyan Aristoteles egyszer kifejezetten «*Idoç-nak*⁸⁷ nevezi az egyedileg jellegzett léttermálat. Ilyenformán a Plotinos-féle *Σωκράτης ναῦ αὐτόν*⁸⁸ nem lehetett idegen Aristotelestől, ha neki nem is állott rendelkezésére az az elvi instrumentum, mellyel szervesen be tudta volna illeszteni rendszerébe. Ezt t. i. csak a kereszteny Isteneszme nyújthatta, mely minden egyetemes és egyedi *ύδο'ç-t* az abszolút szellem teremtő elgondolásába helyezett bele, és természetesen minden létesítendő lény számára összes létmozzanataiban meghatározott, egyénített öseszmét vesz föl, mely a teremtés ténye által transzcendens ösmintából az egyedek immanens elvévé válik.

Aristoteles gondolatának ezt a szerves továbbfejlődését szinte újjal lehet kísérni az *emberi lélek thomista fölfogásában*. Aristoteles értelmében a lélek mint *flōoç* elsődlegesen egyetemes (*ποντικός*-taria!), s mindenmellett Szent Tamás határozott tanítása szerint⁸⁹ a testtől elvált lélek is egyedi létet folytat. Jóllehet ugyanis különbözteti a testtől, mely egyedesítésének elve, nem vált el azoktól a reális vonatkozásoktól, melyek ama testhez hozzárendelik. Itt tehát kimutathatóan egyedi entelechiával van dolgunk, mely tehát képes az egyedi

⁸⁷ Zeller: Aristoteles,³ p. 340—42.

⁸⁸ Cf. H. Heimsoeth: Die sechs grossen Themen der abendländischen Metaphysik und der Ausgang des Mittelalters. Darmstadt, 1922, p. 239.

⁸⁹ Thom: Summa contra gent. IL 73, 4.

változások közepett biztosítani az egyéni jellem azonosságát és kibontakozását.

2. *Az aristotelesi evolúció szigorúan teleológiai jellegű*. A modern természettudományos eszmény a jelenségeket létesítő és determináló oksor hiánytalan zártsgának ki-mutatásával illetve követelményével úgy hitte, száműzte ezt a fölfogást. Azonban az utolsó három évtizedben váratalan energiával újra föltámadt;⁹⁰ és a bölcselőnek nem nehéz megmutatni, hogy teleologia és kauzalitás két külön síkban mozognak; tehát nem állhatnak egymásnak útjában. De bármint vagyunk vele, bizonyos, hogy a charakterologia mint elsősorban értést kereső tudomány nem tudja nélküllözni a teleológiai megmondásokat (39. lap). Minthogy Aristotelesnél a cél-ok és formai ok egybeesik, és így transzcendentális jellegű, azaz a lét egész vonalán uralkodik, erőltetés nélkül helyezhetők el benne a jellem-minősítő mozzanatoknak, nevezetesen az irányulásoknak teleológiai meg-határozottságai.

Sőt itt új távlatok nyílnak. Aristotelesnél ugyanis a *tέλος* egybe esik az *εἰδος-al*. Azt pedig már meg kellett állapítanunk, hogy az egyéni jellem, a *ὑδε τις* tartalmilag nem más, mint egyénített *Hδος iδιον*. A *charakterologiai* értés számára is a jellem csak egységes, élő egész lehet, hol minden rész és mozzanat az értelmét az egészhez való eleven vonatkozásától kapja. Más szóval Aristoteles éppen a formai okok előterbetolásával elébe siet a charakterologiának, mely semmirre sem tudna menni azzal a metafizikával, mely a jelenségeket csak valósító okok és oksorok szövedékének tekinti. A kauzális tárgyalás a jellemek csak a külső vázát, mintegy a masinériáját tudná megmutatni. A jellemet lehetetlen máskép megragadni, mint jellegzetes egységes és egységesítő egészet, mint élet és tevékenység középpontját és forrását, mint *ειδος-t* és *τέλος-t*.

3. A charakterologia kiépítésében, mint megmutattuk,

⁹³ Cf. pl. már O. Liebmann: Zur Analysis der Wirklichkeit. Strassburg, ⁴1911, p. 366 kk.; Gedanken und Tatsachen, I⁸ 1904, p. 101 kk.; B. Bavink: Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaften, ³1924, p. 305 kk.; Bäumler-Schröter: Handbuch der Philosophie, II. (Natur, Geist, Gott), 1927, p. A 158 kk., C 47.

nagy szerepre van hivatva a lelki jellemmozzanatokra alkalmazott *enantiologia*.

Mit várhatunk itt Aristotelestől? Első tekintetre úgy tetszik, hogy elvitázhatalan elsőbbségeben vannak bizonyos *újabb bölcselmek*, melyek magukévé tették a romantikus metafizikusok ellentét-tanát, többnyire költői színezettel: lét és szellem, élet és szellem, tudattalan lelkivilág és tudatvilág egymást emésztő ellentétesége alakjában. Azonban ez az enantiologia szervi hibában szenvéd: az ellentét szélső tagjait vagy hirtelen salto mortale-kkal, vagy infinitezimális fázisokkal egymásba vezeti át, és ezzel voltakép tagadja a lét ellentétes jellegű meghatározottságának tételeit. Ha a szeretetetegyszerűen csökkentéssel gyűlöletté lehet változtatni és fordítva, akkor a kettő gyökerében azonos. Az ellentéteség határozmanyai által biztosított létgazdagság és feszültség jellegének helyébe itt merőben intenzitási, tehát végelemzésben quantitatív fokozatok lépnek, melyek az életszerűség látszatát varázsolhatják ideig-óráig a költői szemlélő elé, szabatos elmélés előtt azonban élet nélküli vázaknak bizonyulnak. Amely charakterologia erre az alapra helyezkedik, a kezdetnek megvesztegető szellemeskédesei után hovahamar belesodródik abba a mindenből minden szűrőszövő romantikai dialektikai káoszba, amelyben menthetetlenül elkallódik a charakterologiának formai konstitutivuma: a dolgok és elsősorban a konkrét ember éles, határozott jellege. Ha minden egyedi való csak' a lét egyetemes óceánjának egy hulláma s hozzá még hol hegyl, hol völgy, a szemlélönek mindenkorai álláspontja szerint, akkor lehet gyermeki bámulatnak, költői játéknak tárgya, de a szabatos, éles fogalmi körülhatárolásokkal és viszonyításokkal dolgozó tudomány számára hozzáférhetetlenné válik.

Aristoteles Gomperz tanúsága szerint,⁹¹ mindenestül átvette az ellentétek tanának Herakleitos-tól eredő ősi örökkét. Ebből már eleve azt kell következtetnünk, hogy ezt a tanítást Aristotelesnél is nemcsak fogalmi halványságában találjuk meg, hanem egyenest abban az életet lüktető drámai

⁹¹ Gomperz: Griechische Denker, III. p. 70.

formában is, melyben Klages a charakterologia metafizikai alappillérét látja.⁹² De rossz nyomon jár Gomperz, mikor elmarasztalja Aristotelest, hogy ezt az enantiologiát elvize-nyősítette és kiüresítette; csak azért, mert tudományos fogalmak hálójába igyekezett fogni a Σκοτεινός zseniális látásait. Mintha a szemléleti tartalom fogalmi földolgozása ennek a tartalomnak megtagadása volna és nem felsőbb rendbe való átmentése!

Sőt nekem úgy tetszik, csak Aristoteles tana alkalmas arra, hogy a charakterologia enantiogiáját hordozza. Ő ugyanis az *alapvető metafizikai ellentétpárokat*: potentia—actus, materia—forma, substantia—accidens, essentia—esse, relativum—absolutum polaritásoknak látja, hol a két szélsőség egymást tartja és egyensúlyozza; az egyikból a másikba azonban csak valóságos *atáβανις*-al, egy nullpunkt átlépéssével lehet átjutni; a konkrét valóság mindig ezeknek az össze nem keverhető, egymásra vissza nem vezethető pólusoknak feszületes erőrendszerére. Ennek az enantiogiának nem kell megtagadnia az egyedi jellemnek sem létgazdagságát és dinamikáját, sem eleven egységét, sem pedig minden mozzanatának és az egésznek határozott jellegzetét. Képesít arra, hogy a jellemet magát úgy fogjuk föl, mint polárisán ellenálló és éppen poláris végleteiben fogalmilag szabatosan meghatározható létmozzanatok egységes erőpár-rendszerét, a jellem változásokat pedig mint ebben a rendszerben végezmenő, minden fázisukban szabatosan meghatározható erőviszony-e] tolódásokat.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy Aristotelesnek éppen ezt a tanítását Szent Ágostonnak indítására és példájára a középkori gondolkodók szinte fölülmulhatatlan gazdagsággal, mélyseggel és finomsággal képezték ki (szentháromsági theologiájukban), joggal egészen új szempontokat és indításokat várhatunk itt a charakterológiai struktúra-probléma számára.

D) Anthropologia. — Aristotelesnek anthropologiáját is jellemzi a tapasztalati és spekulatív elemeknek az az erő-

⁹² Vom Wesen des Bewusstseins, p. 97.

teljes szintézise, mely megadja rendszerének bőlcselettörténeti helyét; és ha általános metafizikájának alaptanításaiban ki tudtuk mutatni az elvi charakterologai értékesíthetőséget, eleve elvárható ugyanez az emberre alkalmazott ama metafizikától is, mely mélyreható empíriával bővül és temperálódik.

A jelentősebb mozzanatok a következők:

1. *Test és lélek viszonya Aristoteles szerint.* Láttuk, a charakterologai megértés alapvetően azon fordul: mindenek állapítjuk meg a viszonyt a kifejezés, jellemnyilvánulás és annak pszichológiai, illetve charakterologai értelme között. Aristotelesnek a test és lélek viszonyáról vallott kölcsönhatási tanát már Ebbinghaus⁹³ olyannak találta, hogy minden más elméletnél alkalmasabb a tapasztalati tények bőlcseleti összefoglalására és megalapozására. S csakugyan Aristoteles szerint a lélek a testnek entelechiája, forma substantialis. Mint ilyen, egyrészt már kezdő adottságában, alapvonalaiban úgyszólvan szabva van a testre (a jellemöröklés problémája ezen a ponton erőltetés nélkül iktatható be); másrészt a testben, a test által érvényesítő és fejti ki tartalmát annyira, hogy még legmagasabb fogalmi ismeretében is a testszervezeti élet nyújtotta phantasmakkal dolgozik, mint eszközökkel. Aristoteles elméletében így biztosítva van a jellemmozzanatok külső megnyilvánulása és charakterologai mögöttje között az az egyértelmű egymásravonatkoztatottság, mely minden jel-értelmezésnek föltétele. De itt nem áll meg. Lélek és test között a viszony nem egyszerűen fők és eszköz (causa principális-instrumentális) viszonya, hanem annál mélyebben járó: *forma* és *általa formált*, azaz minden létemozzanatában közvetlen érintkezés és egyesülés útján meghatározott anyag. Ennek következtében a jellem-mozzanatok és azok külső megnyilvánulása között

⁹³ Cf. H. Ebbinghaus: Abriss der Psychologie, 2¹⁹⁰⁹, p. 49. És hogy itt magabizó kijelentések dacára a pszichológia nem jutott tovább, tanulságosan megmutatja L. Busse: Geist und Körper, Leib und Seele, 2¹⁹¹³, p. 380-474 összevetése azzal, amit az autonom pszichológia tekintetében optimista H. Hennig mond Die neue (?) Theorie von Leib und Seele címén in: Psychologie der Gegenwart, 1925, p. 45 k.

nem forog fönn a szimbólum és annak értelme közti viszony, mint C. G. Cams nyomán Klages és tanítványai vallják; nem ennyire romantikus, de tudományosan kezelhetőbb. Aristoteles elmélete értelmében minden jellem-megnyilvánulás, pl. arckifejezés, beszélés, írás, járás, végelemzésben még a testalkat is, formált valami; a forma pedig értelmi tevékenységek által, fogalmak és ítéletek által kifejezhető vonatkozások egysége. S így a tapasztalatnak hozzáférhető megnyilvánulásokon közvetlenül megjelennek az értelmet kifejező és ezért közvetlenül értelmezhető tartalmak, nemcsak úgy, mint az írásban a hangok, hanem, mint a kimondott szón a gondolat, mint a művészileg kidolgozott anyagon közvetlenül és szabatosan leolvashatóan a művészieszme. Ez a fölfogás éppen józanságával nem is csábít oly veszedelmes általánosításokra és önkényes — ha mindenki szellemes — értelmezésekre, mint a romantikai fölfogás.

2. Ami magát a lelki életet illeti, a charakterologust itt mindenki megüti Zeller megállapítása:⁹⁴ Aristoteles nem mondja meg, *hol van a személyes életnek egységesítő középpontja*. Aki Aristoteles rendszerében, sőt rendszeréből él, kissé elképed ezen a kritikán. A pszichológus ugyanis kénytelen igazat adni O. Liebmann csattanós megállapításának: „Für die Psychologie ist das Ich ein unüberwindlicher Grenzbegriff. Sie sollte ihn ganz der Metaphysik und Transzendentalphilosophie überlassen.”⁹⁵ Es az aristotelesi metafizika szubstancia-járulék tanával ugyancsak nem hagy legkisebb kétséget sem az iránt, hogy a konkrét egyedi lény valós egységesítő középpontját hol kell keresni. Tehát nem lehet Aristoteles pszichológiáját a charakterologia műhelyéből eleve kiutasítani azon a címen, hogy a lelki tényezőket nem tudja pszichológiai egységbe fűzni.

Itt két meggondolást kell tennünk:

a) Először is Aristoteles a *lelket* úgy definálja, mint ontológiai valóságot, mint entelechiát, mely az életnek metafizikai középpontja és kútfeje. Ám ezzel egyenest malmára hajt a charakterologiának, mely mint láttuk, folyton kény-

⁹⁴ Zeller: Arist., p. 593.

⁹⁵ Liebmann: Gedanken und Tatsachen, ³I. p. 460.

telen tudatelőtti és általában tudatkívüli mozzanatokkal dolgozni, kezdve a jellemvonásokkal és végezve a jeliemi konstitúció első adottságain. Tehát nem is tudna mihez kezdeni egy Descartes-féle pszichével, mely csak gondolkodásában él, sem pedig a modern atom-pszichologiával, mely esak tudat-élményeket és legföljebb még posztulátum jellegű tudatalanyt ismer.

b) Mikor az egyéni jellem pszichológiaileg különféle lelki mozzanatoknak, tartalmiaknak és formaiaknak erő- és állapotrendszerként jelentkezik, természetes, hogy a „rendszerrel[^]” bizonyos egységet mond. Be vajon egységes és hozzá még állandó valós tudatjellegű középponttal-e? Mikor széltében el van ismerve, hogy vannak, sőt nem is ritka kivételekként vannak több dimenziós jellemek, vagyis olyanok, melyeket éppen az jellemez, hogy jellemük pszichológiai értelemben nem egységes, mikor a charakterologia széltében kénytelen a személyesség hasadozásáról beszélni a szorosan vett pathology terén túl is, mikor a schizophren pathology típusnak van egészen normális előfutárja a schizothymben, akkor nem lehet Aristoteles lélektanát charakterogiaileg inhabilitálni azon a címen, hogy nem mutatja föl a lelki élet pszichológiai egységfonalát.

Ebben a kérdésben sokan azt írják Aristoteles rovására, hogy az *időtlen*, enyészetlen, testtől független *vovc-t*, mely saját vallomása szerint *grígor*, kívülről jő a lélekbe, nem tudja szerves egysége kapcsolni az *időleges*, testhez kötött lelki élet elvével.

De ez a nehézség nemcsak Aristoteles lélektanát terheli. A problémának nem megoldása egyik felének letagadása, szenzualizmus vagy spiritualizmus értelmében. A Charakterogiára nézve alig lehetne valami végzetesebb, mint az olyan lélektan, mely a lelki élet felét elvben letagadja, hogy ezt aztán a gyakorlatban, török-szakad, a meghagyottból vezesse le, természetesen elkínzásokkal és meghamisításokkal. Aristoteles lélektana becsületesen elismeri a tényt, hogy lelki életünkben vannak az időleges elemek mellett időtlenek, amint azt sokkal élesebb formában a modern pszichológiában ismét hangoztatja Bühler és iskolája. Ha a kettőt

csakugyan nem tudja úgy összeegyeztetni, hogy kielégítse a metafizikai konstruálás logikai követelményeit, azért sem-mivel sem áll rosszabbul, mint a charakterologiának ez idő szerint legjelentősebb képviselője, Klages, aki fáradtságos vizsgálat után, mely részben Palágyi Menyhért tudattanára támaszkodik, megállapítja, hogy a személy lélekkel (éettel) egybekapcsolt szellem (a kettőnek nietzschei antagonizmusból és tragikumából értelmezi a jellem-életnek úgyszólóván összes nyilvánulásait); de miért, mikor és hogyan történt ez a kapcsolás, vagyis éppen az alapvető metafizikai magyarázatot — azt nem tudni.⁹⁶ Ebből is szabad azt következtetni, hogy Aristoteles lélektanának ez a spekulatív befejezetlensége és egyensúlyozatlansága nem érinti charakterologai használhatóságát. Magának a spekulatív megoldásnak irányát megmutatták a középkori gondolkodók, mikor az araboknak, nevezetesen Averrhoesnek sikertelen kísérlete után a formák hierarchiájában és Isten szabad teremtő tevékenységében megtalálták annak az egységnek a nyitját, melyet Aristoteles még csak nem is igen keresett.

3. A különféle lelki képességek, rétegeződések és irányulások egymásközti vonatkozása tekintetében a charakterologia mindenekelőtt azt kérdezi, adva van-e a kezdő képességeknek az az képzékenysége, plaszticitása, es az akaratnak ^{cZ cL} viszonylagos hegemóniája, mely szükséges ahhoz, hogy a jellemváltozás endogén tényezője metafizikailag biztosítva legyen. Nevezetesen kérdés, az a szabad akarat úgy van-e beállítva a lelki élet erőrendszerébe, hogy a jellem egész anyagára akár közvetlenül, akár csak közvetve is, ki tudja terjeszteni befolyását? Hogy tud-e minden irányulásnak irányt szabni a nélkül, hogy a jellem-változás immanens törvényszerűsége csorbát szenvedjen?

Ebben a tekintetben Aristoteles, az általában megbámult ethikai lélekelemző, még a hiperkritikus Gomperz szerint is következetes tant alakított ki. Amit megró,⁹⁷ hogy kilenctized részben determinista és csak egytized részben in-

⁹⁶ Klages: Vom Wesen des Bewusstseins,² 43; cf. 49; Grundlagen der Charakterkunde,⁴ 167 kk.

⁹⁷ Gomperz: Griechische Denker, III. p. 150.

determinista, csak a mellett bizonyít, hogy önkényes elme-szöktetés helyett a megfigyelt és megmagyarázott valósághoz igazodott. Nagyon jól tudja, hogy a kezdő képességek nagymértékben megszabják a jellem-fejlődés irányát és főként határait, s hogy a szoktatás és gyakorlat a leghatalmasabb jellem-alakító tényező. Ezen a vonalon építették ki a skolasztikusok páratlanul gazdag és charakterologiailag még teljesen kiaknázatlan habitus-tanukat.⁹⁸ De jól tudja és nyomatékozza azt is, hogy a szoktatásban és a lelkület irányításában az önelhatározásnak is bőséges szerepe van. S ha nem sikerült neki az akaratnak sem pszichológiáját, sem metafizikáját teljesen kiépítenie, ez a történeti helyzetben megindokolt kezdetlegesség még nem ok arra, hogy a tőle megrajzolt alapvonalak mellőzésével újjal próbálkozzunk.

E) Az aristotelesi *theologia*. — A charakterologiái lehetlen fölépíteni a nélkül, hogy a konkrét egyedi jellemet alkattának és fejlődésének minden mozzanatában és a maga egészében is reá ne vonatkoztassuk arra az abszolút jellegű érteleml- és értékrendszerre, mely a létnak és így az emberi egyedi létnak is végső értelmét van hivatva föltárnai. Ezeknek a kérdéseknek végső szálai mind az abszolutumnak (a konkrét emberi magatartás számára Istennek) kérdésében futnak össze.

A charakterologia e szükséges világnezeti háttéréül mit ígér az aristotelesi metafizika? Itt vizsgálatunk elővételezésével mindenjárt meg kell állapítanunk, hogy a charakterologia szempontjából Aristoteles rendszere éppen ezen a ponton szorul leginkább kiigazításra, illetve kiegészítésre, főként a következő mozzanatokban:

1. A változások során mindenütt a formák mint *ενέργεια*-Ic. az indítók, végelemzésben Isten, a formák formája az abszolút, első indító. Ez a tény a világfolyamat lepörgéseben a formáknak, vagyis az (ontológiai értelemben vett) értékeknek egyre határozottabban érvényesülő uralmát biztosítja. Aristoteles rendszere alapjában determinista optimiz-

⁹⁸ Legmélyebben és legkövetkezetesebben Szent Tamás: Summa tiaeol. 1, II., 4:9-54.

mus, legalább a konzekvenciájában. A rossz csak az anyagnak, ennek a valóságtalan valónak ideig-óráig tartó ellenkezése, így Aristoteles nem tud szerves helyet és különösen nem tud kellő súlyt adni azoknak a *sötét léi/mozzanatoknak*, s a jellemben azoknak a tragikummal teljes vonásoknak, melyek leginkább szembetűnők, s minden esetre az életben és történelemben alig túlozható szerepet visznek. Gyökeres méltatásuk nélkül a charakterologus sohasem fogja meg látni a valóságnak megfelelően az embert és megnyilvánulásainak, alakulásának legmélyebb értelmét. A tragikus vonás hiányzik Aristoteles rendszeréből, s hiányzik nevezetesen ennek a tragikumnak az ősök létezésével és működésével való összhangosítása, amint azt a keresztény gondolkodók a bűn, elsősorban az eredeti bűn és megváltás tanával képviselték.

2. Ezzel kapcsolatos az aristotelesi theologiának charakterológiai szempontból megállapítható másik hiánya. Mint hogy Aristotelesnél a világ kifejlődésében a formáké a végső szó, a formák pedig magukban fajokat és nem egyéneket fejeznek ki, a fejlődés végállomásán a formák győzelme az *egyének enyészete* — legalább ez következik Aristoteles elveiből, így Aristoteles theologiaja nem tud végső megpecsételést adni az egyéniség enyészetlen értékének, akár immanens, *evzelz* el világfolyamaton belül érvényesülő, akár transzcendens, azaz egyéni halhatatlanságra szánt értéknek tekintjük. Hogy ezen a hiányon a keresztény aristotelikusok gyökeresen segítettek, arra más összefüggésben mutattunk rá (57. lap).

3. Aristoteles ősvalója kívülről mozgatja a világot, mint annak célja és törvénye; ha ez mindenkor nem is mindenkor rideg splendid isolation.” Ezzel azonban a mindenkor minden mozzanatában a másodrendű okok kezdő képességeiben és konstellációiban részletesen előre megállapított mindenkor óraművé teszi, hol az egyéni szabadság dacára minden

⁹⁹ — Ezt korábbi magyarázókkal szemben (természetesen az ő általa is hangsúlyozott megszoritással) sikeresen igazolta Pauler: Über den Theismus des Aristoteles in: Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie, 37. (1926) p. 202-10.

egyéni élet kérlelhetetlen végzet kerekei közé kerül. De ezzel aztán legalább elvben száműzve van a világból az a meleg és éltető áram, melyet minden egyes embernek a megértő, szerető, segíteni akaró és tudó Istennel való kapcsolat biztosít igazi gondviselés alakjában, továbbá az a megnyitottság, mely az immanens és transzcendens fejlődés korlátlan kilátásait nyitja meg kinyilatkoztatás alakjában. *Naturalista determinizmus* — legalább ez a határkö, mely felé húz Aristoteles tneologiája. Amely charakterologus itt minden kritika nélkül akarna reá építem, arra van kísértve, hogy a jellemet a szükségesség malomkövei közt felörlődő vagy elgépiesedő világelemmé teg^{37e}. így nem tud majd kellő helyet juttatni a szabadságnak mint jellem- és sorsalakító tényezőnek és nem tudja a valóságnak megfelelő méltatásban részesíteni a vallásosságot, az egyéni jelleméletnek és a történelemnek ezt az elsőrendű charakterologiai erejét.

4. De torzképet adnánk Aristoteles metafizikájának értékéről, ha vizsgálatunkat ezekkel a negatívumokkal kellene zárnunk. Pauler vizsgálatai¹⁰⁰ megfellebbezhetetlenül ki-mutatják, hogy a *theologia* Aristoteles leghatalmasabb metafizikai alkotása, metafizikájának nemcsak koronája és záróköve, hanem éltető lelke és legveleje, az első metafizikai kísérlet, mely a létnak rejtték forrására rányit és így a spekuláció szertehúzó törekvéseinek egyszersmindenkorra szílárd középpontot biztosít.

De ezzel a charakterologia számára is felfedezte azt az elmozdíthatatlan sarkcsillagot, mely alá állnia kell. Alap-gondolata ugyanis, hogy a mindenből forrása mint teljesen anyagtalan tiszta forma hiánytalan létteljesség, színlét, a skolasztikusok *actus purusa*; léttartatTom tekintiében pedig *vνίοις νοήσως*, tehát szellemi való: teljes értelem és leg-föbb érték valló szeretet; vagyis az emberi jellem alap-konstitutivumának mintájára gondolandó el. A lét forrása és így maga a lét is alapjában *charaktero-morf.* így a charakterologiai kutatás számára biztosítva van tárgyának és cél-pontjának abszolúsága. A létnak ősforrása és így ősmintája

¹⁰⁰ Pauler; Ibid.; Aristoteles, 87 kk.

is elvben nem ronthatja le azt a relatív létet, mely az ő lényegét tükrözi. Az egyedi jellem nem lehet a lét óceánjának egy fölcillanó és ismét eltűnő hullámtaraja, hanem önérték. Ezzel a charakterologia biztosítva van ama bénító pesszimizmus ellen, mely a mostani történeti konstellációban kétségtelenül megállapítható mechanizálódásból a jellemek és így a charakterologiának is közeli végére következtet, — mikor még alig születhetett meg. Az aristotelesi theizmus világánál meg lehet kísérelni egy autonóm charakteriográtiát.

A föntjelzett hiányokon pedig lehet segíteni a nélkül, hogy Aristoteles metafizikája e gerincének most megállapított legkivályóbb értékét el kellene ejteni. Hogy ez a kiegészítés az aristotelesi kezdés vonalán folytatva hová visz, Szent Tamáshoz, Duns Scotushoz, Leibnizhez-e, vagy valamennyien legalább az alapmotívumokban egy fölfelé tartó vonal mentén helyezkednek-e el, ennek a kérdésnek vizsgálata már nem tartozik kitűzött föladatom keretébe.

*
* * *

Aki tudja értelmezni az idők jeleit, annak számára nem kéthes, hogy az értekezésem elején vázolt *charakterologia a közeljövő várományosa*.

Mindenekelőtt egy folyton mélyedő gyakorlati szükség jelentkezik itt követelőén. A mai életnek gyors és egyre gyorsuló üteme a legkülönfélébb vonatkozásokban egyre több embert sodor elénk, akikkel szemben futólagos érintkezés után is sokszor messze kihatású állásfoglalásra kénytelen a politikus, vállalkozó, munkaadó, nevelő, bíró. Az életnek mai irama általában már nem ád módot ezeknek az embertőmegeknek egyéniségek szerinti elmélyedő tanulmányozására és megfigyelésére. Viszont a nyugaton a 14. század óta föltartóztathatlanul előretörtező szubjektivizmus és differenciálódás jegyében ezek az emberek mind, már a legalsó társadalmi és korosztályban is differenciált, egyéni-ség szerinti kezelést kívánnak. Egyre sürgetőbben jelent, kezik tehát egy tudományos alapokon nyugvó, nem merő

ben ötletes vagy intuitív és művész kedő, hanem megtanulható, eredményekkel kecsegtető jellem-diagnosztika szükséglété. Ma már sok üzem nem zárkózik el alkalmazandónak pszichotechnikai vizsgálatától. De nyilvánvaló, hogy az emberi teljesítmények nem kevésbé fordulnak a jellemen (megbízhatóság, odaadás, kitartás, lelkiismeretesség, tanulékonyság), mint azon, amit tehetség címén vizsgálnak. így hovahamar elutasíthatatlan lesz a pszichotechnikai vizsgálatoknak charakterologiaikkal való kiegészítése nemcsak üzemekben, hanem iskolákban, bíróságoknál, társadalmi és gazdasági szervezetekben, mi helyt egyszer közvéleményszerű erővel kitűnik, hogy az embereket semmiféle vonatkozásukban nem lehet gépekként vagy számokként kezelni, még a technikai életben sem, hanem minden szilárdabb emberi viszonylatot jellemekre kell alapítani.

De ugyanide konvergálnak a *iiyugat szellemi áramlatainak vezérirányai* is: Az európai szellem a múlt századi absztrakt mechanikai tudomány-eszmény után félreismerhetetlenül ismét az élettől duzzadó teljes valóságok felé fordul; a forma, minőség, jelleg, képszerűség mozzanatai ismét becsülethez jutnak az exakt tudományokban is. A történet-tudomány a történelem hajtóerőinek legmélyére igyekszik hatolni, és ott mozgató egyéniségekre bukan, akiket teljes komplikáltságukban és művükben gyökeresen meg akar érteni. Egészen korszerű, hogy L. Riesz Historik-jában körültekintő történeti charakterogiat is nyújt. Hogy a mai pszichológia ide orientálódik, ismételten kiemeltük. A kultúr- és történetbölcslet is a merőben tartalmi méltatások és elvi ellentétharcok után abba a stádiumba jutott, hogy az egyes kultúrkörök, szakok, termékek és jelenségek sajátosságait nemcsak tartalmukból és történeti keletkezésükben, hanem végső forrásukban, a kultúraalkotó egyéniségen akarja megérteni.

Ezek az irányok és törekvések mind türelmetlen sürgetéssel állnak a charakterologia műhelye előtt. Es ez az ifjú tudomány nem zárkózik el a sürgetések elől. Lázas munka foly az egész vonalon; folyton új munkatársak és új szövetségesek jelentkeznek. Igaz, ma még ott tartunk, hogy sok

a tirzus-forgató, kevés a baccháns. Ezenkívül az ifjú erőtől és a jövő reményeitől duzzadó charakterologia ma már az egész vonalon benne van feltörtető irányoknak eredeti bűnében: imperialista lendülettel hajlandó túlnenni magát régi kipróbált szempontokon és tudományos módszereken s egyeduralomról álmodik.

Ily körülmények között, úgy gondolom, indokolt volt határozott vonásokkal megrajzolni azt a partvonalat, melyet törtető árama sohasem léphet át. Indokolt volt megmutatni, hogy sorsa elválhatatlanul *hozzá van kötve a metafizika sorsához*. Ez minden esetre nagy arányú önkrlátozást ró reá, de egyben megóvja olyan tárnafürásoktól, melyek csak vakon végződhetnek.

Egyben elsőrendű kötelességevé teszi, hogy jól megnézze, milyen metafizikával szövetkezik. Számomra az előző vizsgálódások után ebben a tekintetben nincs kétség. Bármennyire csak vázlatosan voltak is feltüntethetők azok a vonalak, melyek a charakterologiát és metafizikát összekötik, a vázlat is, gondolom, félreismerhetetlenül rámutat az összes vonalak konvergenciás középpontjára: Az aristotelesi metafizika értelmében szervesen kiépített theizmus az *πρώτη φιλοοογία*, melynek talajában gyökeret verhet egy az egyedi valónak, *πρώτος χαραχτήρ*-nek titokzatos mélységeihez és gazdagságához hozzáarányított és egyben pontosan jellegzett, tartalmi és formai mozzanataiban egyensúlyozott charakterologia.

CHARAKTEROLOGIE UND ARISTOTELISCHE METAPHYSIK

ANTRITTSVORTRAG

GEHALTEN IN DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

VON

ANTON SCHÜTZ

KORRESPONDIERENDEM MITGLIED.

Charakterologie wird hier als Wissenschaft vom Charakter im weitesten Sinne (— bezeichnende Eigenart des Einzelmenschen) genommen; *Metaphysik* wird im Sinne des Aristoteles als philosophische Wissenschaft von den ersten Seinsprinzipien verstanden.

I. Theorem: Die Charakterologie enthält in ihren theoretischen Grundproblemen notwendig eine metaphysische Komponente, und kann somit nie eine rein empirische Wissenschaft werden.

1. *Das ontologische Problem* der Charakterologie stößt bei der Analyse des Charakters auf Charakterzüge und auf einen wie immer aufzufassenden Grundcharakter, und letzten Endes auf ein *principium individuationis* als metaphysische Größen; die Synthese kann die Gruppierungen und Beziehungssysteme der Charakterelemente ohne metaphysische Annahmen über die Struktur des konkreten Einzelwesens überhaupt und des seelischen insbesondere nicht herstellen.

2. Die charakterologische *Systematik* fordert sowohl ein natürliches als auch ein empirisches System der Charaktere. Ersteres ist nur herzustellen als Differenzenreihe des *principium individuationis*, letzteres nur als Differenzenreihen-

System sämmtlicher charakterologischer Komponenten; beide fussen also auf metaphysischen Unterlagen, und werden je nach dem metaphysischen Standpunkte des Charakterologen immer verschieden ausfallen.

3. *Das charakterogenetische Problem* hat in erster Linie das Verhältnis der charakterologischen Varianten zu den Invarianten festzustellen; und mündet dabei in das metaphysische Problem des Verhältnisses von Substanz und Akzidens ein. Dann hat es das Verhältnis der endo- und exogenen Varianten zu untersuchen, wobei es unumgänglich auf die Freiheitsprobleme stösst. Endlich muss es bei der wichtigen Frage von Schicksal und Charakter den Charakter in vielseitige Beziehung mit einer bestimmten, notwendig metaphysisch durchsetzten Weltanschaung bringen.

4. Die charakterologische Semasiologie fusst auf einer Theorie des Ver Stehens und Deutens seelischer Äusserungen überhaupt, die notwendig mitbedingt ist von einer metaphysischen Theorie über den Zusammenhang des Psychischen und Körperlichen, bzw. von Sinn und Erscheinung» Das spezifisch charakterologische Verstehen und Deuten ist notwendig dadurch mit der Metaphysik verschränkt, dass

- a) die charakterologischen Elemente in oszillierender Betrachtung auf den Charakterkern bezogen werden müssen, und somit in einer bestimmten (notwendig metaphysisch bedingten) Auffassung vom Aufbau des Charakters wurzeln;
- b) dass das charakterologische Verstehen wesentlich teleologisch und auf den ganzen Weltzusammenhang bezogen ist;
- c) wo das charakterologische Verstehen seine Grenzen hat, tritt die kausale Erklärung in ihr Recht, und damit erscheinen wieder vor-psychologische und vor-charakterologische, also insofern metaphysische Momente.

II. Problem: Ist die aristotelische Metaphysik geeignet die wesentliche metaphysische Komponente der Charakterologie auf der ganzen Linie zu liefern?

1. Trotz des epistemologischen Standpunktes Aristoteles inbetreff der wissenschaftlichen Unerkennbarkeit des Individuellen, ist ihm *das τόδι πι* der Ausgangspunkt und

das primäre Objekt der wissenschaftlichen (metaphysischen) Untersuchung, und ist eine Theorie der wissenschaftlichen Erkennbarkeit des konkreten Einzelwesens auch von seinen philosophischen Grundprinzipien aus möglich.

2. Das aristotelisch-thomistische *Individuationsprinzip* ist heuristisch fruchtbarer als jedes andere, und genügt auf-fallend den heutigen Feststellungen über die Beziehung von Körperbau bzw. -funktionen und Charakter.

3. Aristoteles' *metaphysische Analyse des τόδε τι* (Substanz—Akzidens, Materie—Form) liefert ein Begriffsnetz, das sämtliche charakterologische Strukturfragen zu fassen, ja heuristisch zu befruchten vermag.

4. Die aristotelische *actus—potentia-Lehre* vermag den metaphysischen Unterbau des charakterogenetischen Problems zu liefern. Insbesondere begründet sie eine teleologisch bestimmte Entwicklung und eine polaristische Entantologie, und ermöglicht damit die metaphysische Fundierung mancher semasiologischen und analytischen Charakterprobleme. Durch die dem aristotelischen System nicht fremde Annahme einer individualen Entelechie wird auch der metaphysische Möglichkeitsgrund des endogenen charakterologischen Veränderungsfaktors gesichert.

5. Die aristotelische *Anthropologie* begründet durch ihre Lehre von der Seele als Informationsprinzip des Leibes eine befriedigende Theorie des charakterologischen Verstehens, und genügt den Ansprüchen, die von einer Charakterologie an die Einheit des Seelenlebens gestellt werden.

6. Die aristotelische *Theologie* ist trotz ihrer Mängel im Grunde charakteromorph und folglich auch fähig eine noch zu entwickelnde Metaphysik des charakterologischen Absolutum zu tragen.

Bevezetés.	oldal
A charakterologia főirányai	3
A charakterologia területe és mai helyzete	8
I. A charakterologia metafizikai komponense.	
1. Az ontológiai probléma	12
2. A szisztematogai probléma	20
3. A genetikai probléma	28
4. A szémaziologai probléma	34
II. Az aristotelesi metafizika charakteriogai rátermettsége.	
1. Egyetemes és egyedi lét	47
2. A <i>tóče tu</i> metafizikai struktúrája	53
3. A potentia—actus tana	55
4. Anthropologia	60
ő. Theologia	65
Befejezés.	
A charakterologia közel jövőbeli eshetőségei	68
Übersicht (deutsch)	71